

CICERONO PRIGIMTINĖS TEISĖS SAMPRATA IR ROMOS VALSTYBĖS PRINCIPATO POLITINĖ SISTEMA

SĀULIUS ARLAUSKAS

Straipsnyje, remiantis Cicero prigimtinių teisės koncepcija, siekiama apžvelgti romėnų valstybės principato politinės sistemos atsiradimo priežastis. Cicero idėjos padeda išsiaiškinti tai, kad romėnų valstybės sąrauge istorinių aplinkybių dėka įsitvirtinus aristokratiniam ir demokratiniam pradui, susiformuoja specifinė romėniška teisingumo bei prigimtinių teisės samprata, kurios įtakoje respublikinė politinė sistema evoliucionuoja link principato modelio. Straipsnyje bandoma įrodyti, kad imperatorius Augustas, vykdydamas šią "programą", paklūsta abiejų politinių jėgų (populiarių ir optimatų) reikalavimams, savo veikloje sutaisko kontraversiškus politinių jėgų siekius ir suformuoja tokią aukščiausios valdžios instituciją, kuri tampa visuomenės konsolidacijos instrumentu ir suvaidina pažangų vaidmenį tolesnėje romėnų valstybės raidoje.

Įvadas

Atrodytų, kad dar vienas teorinis ekskursas į Cicero laikų romėnų pasaulį vargu ar galės kuo nors papildyti politologijos, teisės ar istorijos filosofijos žinias apie šį senovės laikotarpį. Istorikai, filosofai, po-

Saulius Arlauskas – humanitarinių mokslų daktaras, Lietuvos Teisės akademijos Teisės filosofijos katedros docentas

© Saulius Arlauskas. 1999.

Straipsnis įteiktas redakcijai 1999 m. vasario 15 d.

litologai ir teisininkai beveik kelis tūkstančius metų narstė visus žinomus romėnų gyvenimo faktus bei faktelius ir, regis, gana tiksliai atkūrė tuometinių įvykių panoramą bei pakankamai išsamiai atsakė į klausimus apie romėnų valstybės atsiradimą, evoliuciją ir baigtį. Ir vis dėlto iki šiol nėra vieningos nuomonės, vertinant svarbiausios romėnų valstybės istorinės atkarpos - Respublikos žlugimo ir principato atsiradimo - reikšmę istorinės pažangos požiūriu. Vieni tyrinėtojai mano, kad tradicinės, Senato dominavimu paremtos politinės sistemos suirimas ir aukščiausios valdžios sutelkimas imperatoriaus rankose buvo dėsninga, kitaip tariant teleologiška, pozityvi transformacija. Kiti, priešingai, tvirtina, kad Cezario iššūkis prieš Senatą pasibaigęs jo išūnio Oktaviano triumfu Senate ir visoje valstybėje reiškė romėnų demokratijos pabaigą, akivaizdų valstybės regresą.

Šiame straipsnyje kaip tik ir keliamas tikslas iki šiol dar netyrinėtų rakursu, t. y. naudojant Cicerono prigimtinių teisės koncepciją, kuri iš esmės atspindėjo romėnų teisinės sąmonės vertybes ir prioritetus, pažvelgti į romėnų valstybės politinę raidą, įvertinti principato politinės sistemos vietą istoriniame kontekste.

Vertinant politines transformacijas, naujų politinių sistemų atsiradimą, prigimtinių teisės doktrina pasirenkama neatsitiktinai. Plačiai žinomoje *Politinių teorijų istorijos*¹ studijoje jos autoriai George H. Sabine ir Thomas L. Thorsonas, apžvelgdami nepaprastai gausią istoriografinę medžiagą ir politinių teorijų visumą, skiria gana ryškų vaidmenį prigimtinėi teisei kaip vienam iš svarbiausių politinio proceso katalizatorių nuo pat romėnų laikų iki Naujųjų amžių, t. y. iki to istorinio momento, kai, anot autorių, prigimtinių teisės ideologija "sunnyko". Gal ir būtų galima pasitenkinti G. Sabine ir T. Thorsono atlikta romėnų valstybės politinės raidos analize ir nuorodomis į prigimtinę teisę, jei ne viena aplinkybė. Susidaro įspūdis, kad šie autoriai į pačią prigimtinę teisę žiūri tarytum vienamatiškai, tarsi ji nesimodifikuotų kiekvienoje istorinėje epochoje. Štai ką teigia G. Sabine ir T. Thorsonas: "Tikroji Cicerono reikšmė politinės minties istorijoje buvo ta, kad jis pateikė tokią stoikų prigimtinių teisės doktriną, kuria ji buvo žinoma visoje Vakarų Europoje nuo jo laikų iki XIX a. Iš jo ją perėmė Romos teisininkai ir bažnyčios tėvai"². Iš pateiktos citatos išplaukia keletas išvadų, kurios abejotina ar teisingos. Visų pirma citatos autoriai teigia, kad Ciceronas pateikė "stoikų prigimtinių teisės doktriną". Ši tezė nors formaliai ir tei-

singa, bet pernelyg apibendrinta ir, kaip vėliau įsitikinsime, skaitytojo gali būti supраста nevienareikšmiškai. Nepaprastai svarbu pabrėžti tai, kad Ciceronas orientavosi ne šiaip į stoikus, bet į graikišką stoikų mokyklą. Vėlyvųjų stoikų idėjos, kurios kaip tik ir išreiškia kai kuriuos krikščionybės motyvus, jam buvo svetimos. Antra vertus, G. Sabine ir T. Thorsonas aiškiai akcentuoja, kad *ta pati* ciceroniškoji prigimtinės teisės doktrina buvo eksploatuojama Vakarų Europoje iki XIX a. Jeigu tarsime, kad prigimtinė teisė išreiškia teisinių vertybių visumą, tai išeitų, kad Ciceronas, šv. Augustinas ir, ko gero, protestantizmo Vokietijoje ar Anglijoje ideologai vadovavosi viena ir ta pačia teisinių vertybių skale. Akivaizdu, kad toks požiūris niveliuoja savitas istorines epochas. Taigi šiame darbe siūloma visų pirma sutelkti dėmesį į Cicerono laikų romėnišką prigimtinės teisės sampratą, aptarti jos specifinius bruožus ir tik tuomet atsargiai projektuoti prigimtinės teisės doktriną į politinių įvykių panoramą. Tai padės išvengti subtilius kovų tarp Romoje veikusių politinių partijų priežasčių aspektus ir išvengti skubotų apibendrinimų. Kita vertus, siūlomas tyrinėjimo metodas suponuoja kitus konkrečius klausimus, į kuriuos reikės atsakyti. Aptarus Cicerono prigimtinės teisės koncepciją, reikės įvertinti romėnų politinius idealus, išreikštus politinių partijų programose ir išsiaiškinti, kaip jie koreliuoja su romėnų teisinės sąmonės prioritetais. Na, o žinant romėnų teisinių vertinimų principus ir politinių reikalavimų dvasią, bus galima nagrinėti ir vertinti konkrečias istorines aplinkybes bei apskritai princepsio institucijos įsteigimo motyvus.

1. Cicerono prigimtinės teisės koncepcija romėnų teisinės sąmonės kvintesencija

Siekiant rekonstruoti Cicerono prigimtinės teisės teoriją, o per ją ir romėnų teisinės sąmonės specifiką, tikslinga paminėti kriterijus, pagal kuriuos tokia rekonstrukcija yra galima ir kurie padės surasti atsakymus į šioje studijoje keliamus klausimus. Šiuos kriterijus galėtume pasiskolinti iš kokio nors pripažinto teorinio šaltinio. Bet visa bėda, kad įvairūs autoriai, gvildendami prigimtinės teisės temą, nesvarsto klausimo, kokie turėtų būti formalūs, konkrečiai epochai būdingos prigimtinės teisės konstrukcijos, kitaip tariant, paradigmos, elementai. Taigi idant Cicerono prigimtinės teisės koncep-

cijos aprašymas būtų metodologiškai korektiškas, pradžioje tenka aptarti metodą, kuris įgalintų pažvelgti į Cicerono epochos teisinės sąmonės gelmes.

Prigimtinės teisės arba prigimtinių teisinių normų faktas straipsnyje nėra kvestionuojamas³. Subjektyvus žmogaus tikėjimas tuo, kad jis disponuoja neatimamomis teisėmis į gyvybę, į privatinę nuosavybę, priimamas kaip pakankama prielaida apskritai kalbėti apie prigimtinę teisę kaip teisinės sąmonės sudedamąją dalį. Dar daugiau, nekvestionuojamas ir minėtų prigimtinės teisės normų amžinumo, nekintamumo klausimas. Šioje studijoje laikomasi nuostatos, kad kiekviena istorinė epocha pasižymi savita prigimtinės teisės samprata, kuri sudaro masinės teisinės sąmonės vertybinį branduolį. Suprantama, kad šis "branduolys" per istoriją dėl įvairiausių aplinkybių gali kisti. Tačiau toks studijoje siūlomas požiūris į prigimtinę teisę nesiderina su tradicine prigimtinės teisės samprata, reiškiančia amžinas nuo dievo valios ar gamtos dėsnių priklausančias normas. Taigi savo turiniu istoriškai kintančios prigimtinės teisės paradigmos idėją būtina pagrįsti.

Šios paradigmos egzistavimo galimybė teoriškai pagrindžiama metafiziniu būdu postuluojuant žmogaus absoliučią laisvę, pasirenkant veikimo tikslą. Metafiziniu lygmeniu įmanoma teigti, kad žmogus, sprendamas kasdieninės būties problemas, bet kurioje gyvenimiškoje situacijoje iš esmės yra pajėgus elgtis kaip absoliučiai laisva būtybė. Žinoma, galima paprieštarauti, kad "sveikas protas" būties-nebūties akivaizdoje visada priverčia pasirinkti tokius gyvenimiškus tikslus, kurie garantuoja išlikimo galimybę. Todėl absoliuti pasirinkimo laisvė yra iliuzija. Vis dėlto, žmogaus būtis ypatinga tuo, kad jis konkrečioje situacijoje siekdamas išsaugoti gyvybę, priverstas pagalvoti ir apie kitus tikslus. Gali būti taip, kad surastasis kasdieninio elgesio motyvas įpareigos žmogų pasirinkti "nebūties" alternatyvą, kuri reikalauja kilnesnio, humaniškesnio ne savo, o kito asmens gyvybės išsaugojimo. Taigi po kasdienybės skraiste slepiasi potencinė absoliuti laisvė ir su ja neišvengiamas poreikis kiekvieną žmogaus poelgį universaliai įvertinti, t.y. metafizinėje plotmėje tam tikros universalijos (aukščiausios teisinės vertybės) atžvilgiu *pateisinti*. Tokiomis žmogaus kasdienės veiklos metafizinio legalizavimo priemonėmis gali būti pačios įvairiausios filosofinės kategorijos: laisvės, visuotino gėrio, teisingumo ir kt. Būtent šios įvairios teisinės universalijos ir sąlygoja

skirtingus teisinio mąstymo tipus arba, kitaip tariant, konkrečios epochos teisinį mąstymą apibūdinančias prigimtinės teisės paradigmas. Taigi vienu svarbiausiu bet kurios prigimtinės teisės paradigmos konstrukciniu elementu turėtų būti tam tikra idėja, teisinė universalija, kurios paskirtis - teisiškai sunorminti absoliučiai laisvą žmogiškos būties prigimtį.

Suprantama, kad teisinė universalija pati savaime yra viso labo tik loginė abstrakcija. Žmogus gyvena konkrečiomis aplinkybėmis ir jam pačiam akimoju dažniausiai gali būti per sunku nuspręsti, ar jo elgesys iš universalių aukštumų žvelgiant yra teisėtas. Todėl tiek logine, tiek praktine prasme reikalingas tarpininkas, tam tikras *autoritetas*, kuris patartų, kaip suderinti kasdienius poelgius su teisiniu idealu. Autoritetas gali būti ir ne vienas. Žmogus gali vadovautis kelių autoritetų paslaugomis. Viskas priklauso nuo situacijos. Iš tiesų, žmogui gali prireikti bažnyčios tarnų, žymių žmonių, valstybės veikėjų, pagaliau artimiausių draugų ar šiaip atsitiktinių žmonių patarimų. Autoriteto vaidmuo neprapuola ir tuo atveju, jei žmogus apie savo elgesio universalų teisėtumą filosofuoja pats. Šiuokart autoritetas iškyla kaip žmogaus gyvenimiškoji išmintis, įstatymų, Šventojo Rašto, gamtos dėsnių žinojimas. Pagaliau žmogui autoritetą gali atstoti jį išauklėjusios tradicijos. Gali būti ir taip, kad visuomenėje tarp visų įmanomų autoritetų laisva žmonių bendruomenės valia ar per prievartą, suteikiamas prioritetas kuriam nors vienam: valstybės valdovui, bažnyčiai ir t.t. Šis visuotinai pripažintas autoritetas, kuris taip pat istoriškai gali kisti ir su kurio pagalba žmogus išsiaiškina, ar jo kasdienė veikla neprieštarauja teisinės universalijos reikalavimams, gali būti laikoma dar vienu prigimtinės teisės paradigmos konstrukciniu elementu.

Pagaliau yra trečiasis prigimtinės teisės konstrukcinis elementas - *adresatas*, t.y. žmogus ar žmonių grupė, kurie priima, teisiniais terminais tariant, akceptuoja konkrečią teisę universaliją kaip savo elgesio reikšmingiausią orientyrą. Suprantama, kad tą pačią teisinę vertybę ne visi žmonės linkę akceptuoti arba, kitaip tariant, manyti, kad būtent jiems jina ir yra adresuota. Kita vertus, universalija gali būti iš tikro kuriai nors žmonių grupei neadresuota. Tarkim, nelaisvėje esantis žmogus neturi pakankamo pagrindo naudotis laisvės teise ir todėl gali manyti, kad laisvė nėra jam adresuota.

Numačius pagrindinius prigimtinės teisės paradigmos konstrukcinius elementus - teisinę universaliją, autoritetą ir adresatą, - galima pa-

bandyti įvertinti Cicerono prigimtinės teisės koncepciją. Teisės ir politinės filosofijos sritims yra skirti du reikšmingiausi Cicerono kūriniai: *Apie respubliką* (De republica) ir *Apie įstatymus* (De legibus). Prigimtinės teisės klausimai daugiau aptariami antrojoje knygoje. Būtent pastarojoje galime rasti atsakymą į tai, kokia gi Cicerono prigimtinės teisės doktrinoje yra teisinė universalija. Svarbiausiu dalyku, kurį Ciceronas laiko būtinu romėnui įsisąmoninti yra tai, kad: “mes esame gimę teisingumui...”⁴ Lotynų kalboje - iustitia.⁵ Vadinasi, teisės pagrindas, teisėtumo įvertinimo universalioji prasme matas yra *teisingumas*.⁶ Kokį gi turinį teisingumo sąvokai suteikia romėnų teisės žinovas? Suprantama, kad šis turinys turėjo atitikti to meto romėnų teisės dvasią. Įdomu, kad Ciceronas teisingumo sąvokos filosofinį aptarimą grindžia graikų-romėnų, tiksliau stoikų idėjomis. Stoikų filosofijos teisės esmėje motyvas Ciceronui yra neabejotinas, kai jis mąsto apie radikalią žmonių lygybę: “Juk nė vienas daiktas nėra panašus į kitą, lygus kitam, tokiame laipsnyje kaip mes visi esame panašūs ir lygūs vienas kitam”⁷ Tai, galima sakyti, bendroji tezė, kurią išpažino visos stoicizmo mokyklos: graikiškoji (IV-III a.pr.Kr.), romėniškoji-vidurinioji (II-I a.pr.Kr.) ir romėniškoji-vėlyvoji (I-II a.). Žmonės, pasak Cicerono, yra lygūs todėl, kad juos bent potencialiai, t.y. priklausomai nuo išsilavinimo, sulygina protas.⁸ Žodžiai *priklausomai nuo išsilavinimo* verčia galvoti, kad Ciceronas orientuojasi ne į vėlyvosios ir netgi ne į vidurinėsios, o į ankstyvosios-graikiškosios stoikų mokyklos idėjas. Tai natūralu, nes yra žinoma, kad graikų stoicizmo platintojas Romoje Panecijus buvo Cicerono mokytojas.⁹ Graikiškasis stoicizmas viena iš svarbiausių visuomeninių dorybių laikė teisingumą, kuris reiškia:...”žinojimą ir sugebėjimą skirti kiekvienam tai, kas atitinka jo vertę”.¹⁰ Graikų stoikų požiūriu, žmogus protaujančių būtybių bendruomenėje natūraliai jaučia poreikį visuomeninėje veikloje siekti teisingumo. Savo ruožtu bendruomenėje-valstybėje, kuri siekia įgyvendinti teisingumą, žmonės vienija prigimtine teise.¹¹ Tuo pat metu graikų stoikai suskirsto žmones pagal vertingumo laipsnį. Dievai ir išminčiai - tai aristokratija - pilnateisiai piliečiai, savo dvasinio iškilumo dėka labiausiai nusipelnę būti socialinės piramidės viršūnėje. Šią aukščiausią teisinę padėtį kiekvienas turi galimybę užimti tik individualaus dvasinio tobulumo dėka.¹² Taigi dabar galime patvirtinti, kad aristokratinė gaidelė, išreikšta žodeliais “priklausomai nuo išsilavinimo” atsiranda Cicerono teisingumo sąvokoje, veikiant graikiškajam stoicizmui.

Tačiau, Ciceronas teisingumo sąvokoje prie graikiškos dalies prijungia dar ir romėniškąjį priedėlį. Pabandykime išsiaiškinti, kokia pastarojo prasmė. Analizuodamas graikų ir romėnų sąmonėje teisės ir proto santykį, jis pažymi: “Todėl priimta manyti, kad protas yra įstatymas, kurio esmė yra tame, kad jis įpareigoja elgtis teisingai, o daryti nusikaltimus draudžia. Sakoma, kad iš čia kyla graikų žodis *nomos*, kadangi įstatymas įgalina kiekvieną daryti tai, kas jam skirta, o mūsų [lotynų - S.A.] pavadinimas *lex*, mano nuomone, kyla iš Žodžio *legere* (pasirinkti). Nes jei graikai patalpina įstatymo sąvokoje teisingumo sąvoką, tai mes patalpiname *pasirinkimo* (paryškinta mano - S. A.) sąvoką; bet įstatymui vis dėlto būdinga *kaip viena taip ir kita*” (paryškinta mano - S. A.).¹³ Taigi Ciceronas tvirtina, kad romėnų teisinėje sąmonėje yra gyvas graikiškas elitarinis teisingumo supratimas. Romėnai tuo tarpu prie pastarojo prijungia dar *pasirinkimo* priedėlį. Ką gi jis galėtų reikšti? Iš tiesų graikų stoikai gerokai sumenkina socialinio pasirinkimo laisvę. Gyventi pagal proto įstatymus gali tik išminčius. Tik išminčius yra valdovas ir teisėjas savo karalystėje¹⁴, nes tik jis gali tapti laisvas. Laisvė kaip masių prerogatyva - negalima.¹⁵ Kaip matome, graikų stoikų mokymas yra griežtai elitarinis. Išminčiais filosofais tampa vienetai. Tuo tarpu Cicerono pozicija aiškiai demokratiškesnė. Jo paties biografijs jam gyvai liudija, kaip žemesnio raitelių luomo atstovas savo asmeninių pastangų dėka tampa ne tik senatoriumi, bet ir garbingiausiu senatoriumi, pelno Tėvynės Tėvo vardą. Regis, romėniškasis pasirinkimo laisvės priedėlis, prijungtas prie graikiškosios teisingumo dalies, reikštų, kad romėnų teisinėje sąmonėje vyravo įsitikinimas, jog kiekvienas pilietis pakyla socialiniais laiptais ir pelno teisių tiek, kiek vertas. Ir gali pakilti aukščiau, jei tarnaudamas valstybei dar labiau mobilizuos valią.

Būtina pabrėžti, kad tokia nuostata asmens socialinė padėtis sietina veikiau su teisine pareiga, o ne su jo morale. Tiesa, pats Ciceronas aristokratijos socialinį viešpatavimą mėgina pagrįsti jos dovinėmis savybėmis. Bet Cicerono ir vėlesnių laikų moralumo samprata skiriasi. Moralinė laisvė galima nepriklausomai nuo socialinės padėties. Juk žmogus moralės normų atžvilgiu nėra verčiamas siekti aukštos padėties valstybinėje organizacijoje. Dvasinę didybę, artimą moralei autonomijai Cicerono laikais veikiau propagavo epikūriečiai, kurie dėl asmeninio gyvenimo ramybės siūlė vengti vie-

šų pareigų, dalyvavimo politikoje.¹⁶ Vėliau krikščionybės mokyme panaši kaip ir epikūriečių atsainaus požiūrio į valstybinę tarnybą pozicija transformavosi į dieviškos karalystės ir žemiškos valstybės atsiskyrimą. Cicerono požiūriu, būtent pasiaukojanti valstybinė veikla ir ją atitinkanti materialinė gerovė yra aukščiausia dorybė. Pasiaukojanti tarnyba valstybės labai reiškia besąlygišką paklusimą viešiesiems reikalavimams, valstybės įstatymams. Žmogus tampa formalių taisyklių-prievolių nuorodų vykdytoju. Tai grynai teisinė, o ne moralinė asmens determinacija. Moralės čia yra tiek, kiek formalioje teisėje tos moralės apskritai gali būti. Toks formaliai teisinis asmens ir visuomenės santykis išsiugdė romėnų bendro gyvenimo tradicijose nuo pat valstybės įkūrimo laikų. Štai kaip romėnų valstybės atsiradimo aplinkybes vertina Hėgelis: "Valstybė kuri susikūrė pati ir buvo grindžiama prievarta ir palaikoma turi būti prievarta. Iš tokių pradmenų atsiranda ne dorovinis laisvas ryšys, o prievartinė subordinacinė būseną".¹⁷ Toliau Hėgelis formuluoja tokią išvadą: "Iš nelaisvo, bedvasio ir bežodžio gyvenimo atsirado ir išstobulėjo *pozityvioji teisė*".¹⁸ Stoikų filosofinė tradicija kaip tik ir rutuliojosi nuo formaliai-teisinės žmogaus būties interpretacijos link moralinės interpretacijos. Vos tik ji užčiuopė grynos moralės sritį, iškart stoikų mokyme atsirado nauji motyvai, kurie Ciceronui buvo svetimi. Kaip pažymi V. F. Asmusas, Posidonijaus darbuose pirmąkart stoikai prabyla apie žmogaus silpnumą: "Žmogus atkrito nuo pasaulinio proto ir nesėkmingai bando grįžti į pradinę būseną".¹⁹ Pastarajame teiginyje galime išvelgti prasiskverbusią krikščioniškosios atjautos vienišam žmogui kibirkštėlę. Ciceronas nei mintyse, nei veiksmuose vienišas nesijautė. Iki pat gyvenimo pabaigos jį supo idėjos draugai, politiniai sąjungininkai, o dvasią stipriai maitino tradicinis tikėjimas romėnų valstybės didybe.²⁰

Aptaręs teisingumo sąvoką ir romėniškos teisės sampratą pagrindinį bruožą, Ciceronas ima svarstyti Senato vaidmenį valstybėje. Nagrinėdamas šią temą, jis staiga prisimena Platoną ir šio mąstytojo kūrinį *Valstybė*. Iš kur kyla šis dėmesys graikų išminčiui? Labiausiai tikėtina, kad Ciceronas linkęs išvesti analogiją tarp idealios Platono valstybės modelio ir realios romėnų valstybės. Platonas valstybės teorijoje svarbiausią vaidmenį skiria valdovui ir sargybiniais. Cicerono požiūriu romėnų valstybėje analogišką vaidmenį atlieka senatoriai. Atsidūrę socialinės hierarchijos viršūnėje, senatoriai pa-

sižymi kitų piliečių atžvilgiu tuo, kad jie labiausiai jaučia *atsakomybę* už valstybės likimą.²¹ “Tebūnie šis luomas be ydų ir tetarnauja jis kitiems luomams pavyzdžiu”²² - pabrėžia Ciceronas. Senatoriais nėra gimstama. Jais tampama, t.y. jie yra išauklėjami ir išmokomi.²³ Kalbėdamas apie senatorių dorybes, Ciceronas, priešingai nei Platonas, neužsiima idealų kūrimu. Jis paprasčiausiai pateikia senatorių ir Senato nuopelnų valstybei visuotinai pripažintą vertinimą. Štai ką apie faktinį Senato vaidmenį romėnų valstybėje kalba vienas žymiausių romėnų istorijos tyrinėtojų, Nobelio premijos laureatas Teodoras Mommsenas: “Ir negalima nesutikti su tuo, kad romėnų senatas sugebėjo teisingai suvokti ir deramai įgyvendinti didįjį uždavinį - valdyti didžiąją valstybę. Į senatą buvo patenkama ne pagal prigimtį, bet nacijai pasirinkus, arba paskyrimo būdu, kurį vykino nacijos rinkti aukštieji pareigūnai. Senatoriaus vardas buvo suteikiamas iki gyvenimo pabaigos, bet kas ketveri metai senatorius jų pareigybėse tvirtino dviejų pačių garbingiausių piliečių dorinis teismas - tokiu būdu romėnų senatas apjungė savo gretose visus iškiliausius Romos piliečius, buvo pats kilniausias savo liaudies atstovas ir niekada jokia valdžia nevykdė geriau už senatą didžiausią žmonių reikalą - išmintingą ir sėkmingą savivaldą ir savo tautos interesus bei garbę vidaus bei užsienio politikoje joks susirinkimas negynė su tokia išmone, kaip romėnų senatas”.²⁴ Taigi matome, kad Cicerono prigimtinės teisės koncepcijoje dominuojančio *autoriteto* vaidmuo tenka Romos valstybės Senatui. Pažymėtina, kad autoriteto vietoje Cicerono romėniškoje prigimtinės teisės sampratoje aptikus Senatą, galima teigti, jog romėnų ne tik teisinį, bet ir politinį mąstymą, jų politines orientacijas veikė *aristokratinis* principas.

Veikale *Apie įstatymus* aptaręs Senato vaidmenį ir teises Romos valstybėje, Ciceronas kartu su kitais dialogo dalyviais nagrinėja plebso politinę padėtį ir teises. Nors plebėjų adresu pasakoma daug karčių žodžių už tai, kad jie išdrįsta uždaryti konsulus į kalėjimą, ir tuo pademonstruoja didžiulę nepagarbą valstybės pareigūnams bei pačiai konsulo magistratūrai²⁵, vis dėlto Ciceronas ir jo bendraminčiai priešiškuo plebėjų atžvilgiu nejaučia ir svarsto klausimą, kaip juos integruoti į romėnų visuomenę. Pasirodo: “...kai liaudis turi lyderį, tai jos protestas būna švelnesnis, nes lyderis remiasi savo atsakomybe”.²⁶ Todėl, Cicerono požiūriu, vienintelis būdas civilizuoti plebėjų kovą dėl savo interesų - suteikti jiems

politines teises, kad paprasti žmonės galėtų jaustis lygūs su kilmingaisiais.²⁷ Akivaizdu, kad Ciceronas siekia teoriškai pagrįsti faktinį plebėjų susirinkimų (tribūtinų komisių) vaidmenį romėnų valstybės politinėje praktikoje. Viešai, politiniu lygiu suteikus teisę paprastiems žmonėms išsakyti savo pageidavimus, sumažėja anarchinių išpuolių tikimybė. Pastaroji romėnų taikingo gyvenimo drumstimo priežastis Katilinos maišto slopintoja - Ciceroną labiausiai jaudina. Bet Ciceronas, regis, pasako daugiau nei linkęs pasakyti. Jei paprasti žmonės politiniu lygmeniu turi realią galimybę ginti savo interesus, reikalauti deramo valdžios dėmesio savo atžvilgiu, tai valstybė, kurioje jie gyvena, yra *VISŲ* šios valstybės piliečių interesų gynėja. Tai, kad tokios valstybės politikoje dominuoja aristokratiškas senatas, jos vaidmens nekeičia. Juk aristokratija, pasak Cicerono, tarnauja ne sau, o valstybei, taigi visiems valstybės piliečiams. Cicerono rūpestis visų romėnų visuomenės narių taikingu sambūviu iš esmės reiškė jo ir apskritai romėnų politinio mąstymo *demokratizmą*. Rikiuodamas socialinius luomus pagal nuopelnus į tam tikrą hierarchiją: patricijai - raiteliai - plebėjai arba numatydamas politinių institucijų - senato ir tribūtinų komisių subordinacinę priklausomybę, Ciceronas neišleidžia iš akiračio principinio dalyko - ant aukštesnio hierarchijos laiptelio pakilęs socialinis-politinis darinys privalo *tarnauti* ant žemesnio laiptelio stovinčiam socialiniam-politiniam dariniui. Tai ne pavergimo sistema. Tai visumai tarnaujanti sistema. O visuminio žmonių bendruomenės intereso gynimas yra pagrindinė demokratijos žymė. Vadinas, greta aristokratinio principo romėnai savo politinėse orientacijose vadovavosi dar ir *demokratinio* principu.

Tačiau, tenka konstatuoti, kad romėnų demokratizmas (ir tai reikėtų pabrėžti) *tiesiogiai* aprėpė panašiai tiek, kiek ir jų teisingumo supratimas - tik Romos valstybės piliečius, t.y. tik tą skaičių žmonių, kurie turėjo Romos pilietybę patvirtinančius dokumentus. Romėnai nebuvo barbariška tauta. Graikų kultūros paveikti, jie buvo pasirengę gerbti sau artimų tautų, politinių sąjungininkų interesus. Bet romėniškasis teisingumas nebuvo tiesiogiai adresuojamas sąjungininkams. Romėnų valstybės pilietybės instituto esmė kaip tik ir buvo ta, kad valstybė - polis tarnautų konkrečiai apibrėžtai žmonių grupei, polio visateisiams gyventojams. Apie romėnų valstybės teikiamą teisingumą ne romėnams, matyt, įmanoma kalbėti var-

tojant sąvoką *netiesiogiai*. Kiek visa romėnų valstybės egzistencija buvo palanki Romos valstybės pilietybės neturintiems asmenims, tiek galima teigti, kad romėniškasis teisingumas buvo paplitęs ne tik tarp piliečių. Vis dėlto žinant, kad Romos valstybės pilietybės įgijimas daugeliui kitataučių buvo dažnai neįgyvendinama svajonė pasijusti normaliu žmogumi, tenka konstatuoti, kad visumą teisingumo adresate, deja, sudarė ne visi, o tik Romos piliečiai. Romėniškosios demokratijos ribos sutapo su Cicerono romėniškos prigimtinės teisės ribomis. Socialinio pasirinkimo laisve grindžiama romėnų teisinė erdvė aprėpė tik Romos piliečius. Cicerono romėniškos prigimtinės teisės *adresatas* (trečiasis konstrukcinis elementas greta teisinės universalijos - teisingumo ir autoriteto - senato) buvo Romos valstybės piliečiai. Greta romėnų teisingumo erdvės atsiduria ne-piliečiai, peregrinai, taip pat ir vergai.

Apsiribojus trijų Cicerono romėniškos prigimtinės teisės paradigmos konstrukcinių elementų: teisinė universalija - teisingumas; autoritetas - senatas; adresatas - Romos valstybės piliečiai komentaru, gali susidaryti įspūdis, kad nepasakyta nieko naujo. Atkartota tik tai, kas seniai žinoma. Iš tiesų, remdamiesi Cicerono prigimtinės teisės koncepcija kaip pamatine romėnų teisinio mąstymo struktūra, parodėme, kad romėnai politikoje vadovavosi demokratiškuoju ir aristokratiškuoju pradais. Betgi aristokratijos ir demokratijos sankirtą romėnų valstybės istorijoje kur kas logiškiau aiškinti per patricijų ir plebėjų kovą dėl savo interesų, kuri yra istorinis faktas ir kurios dėka gimė Romos Respublika. Taigi iš čia išeitų, kad ne romėnų teisinis mąstymas pagimdė ypatingą nuopelnais tautai paremtą romėnų valstybės politinę sąrangą, bet priešingai, - demokratinis ir aristokratinis Romos Respublikos valdymo tipas sąlygojo romėnų teisinio mąstymo specifiką. Pastarasis požiūris yra svarus ir todėl, kad, Ciceronas, aptardamas prigimtine teise, vadovaujasi ne vien filosofiniais argumentais, bet ir Romėnų valstybės empiriniu pavyzdžiu. Ginčytis toliau šia tema bergždžias dalykas, nes visa įdomybė yra ta, kad bent jau Cicerono gyvenimo metu romėnų teisinėje sąmonėje susiformavo toks naujas dalykas, kuris dar nebuvo įkūnytas politinėje valstybės sąrangoje. Ir būtent dėl šito naujo teisinio mąstymo fenomeno Romėnų valstybės politinę raidą ėmė lemti teisiniai orientyrai. Siekdami išsiaiškinti, kas tai galėtų būti, suformuluokime tokį klausimą: kaip, tarkim, plebė-

jai galėjo būti tikri, kad senatoriai atstovauja visos valstybės, o kartu ir jų, plebėjų, interesams? Kur yra ir koks yra tas mastelis, pagal kurį plebėjas galėtų pasverti politinio veikėjo pasiaukojimo valstybei laipsnį? Žinoma, plebėjai buvo skatinami labiausiai tikėti tribūnais, nes būtent šie pagal Romos įstatymus privalėjo ginti plebėjų interesus. Bet be tribūnų plebėjai ir visi kiti Romos piliečiai valstybinės valdžios olimpe regėjo nusipelnusiųjų žmonių kastą, grupę aristokratų, kurie garsėjo savo kilme ir nuopelnais valstybei. Natūralu, kad eiliniai romėnai bendruomenėje išaukštindami nusipelnčius valstybei žmones, tarkim, senatorius-aristokratus, toje masėje automatiškai buvo skatinami ieškoti šlovingiausio romėno. Juk nuopelnų valstybei kriterijaus paskirtis kaip tik ir yra ta, kad visada galima būti arba tapti labiau nusipelnusiu už kitus. Taigi vos tik romėnai ėmė vertinti ir rikiuoti valstybės veikėjus pagal pastarųjų nuopelnus valstybinėje veikloje, bemat jų sąmonėje ėmė formotis aukščiausio hierarcho, tautos lyderio idėja. Ši idėja, - tai maksimalaus pasiaukojimo valstybei ir tautai etalonas, kuris kiekvieno romėno sąmonėje šmėžavo kaip galimas ar jau esantis politinis veikėjas - šlovingumo įsikūnijimas. Kartu galima sakyti, kad šis etalonas vainikuoja romėnišką teisingumą, kuris rikiuoja Romos piliečius į tam tikrą hierarchiją pagal nuopelnais grindžiamą teisinę padėtį ir vaidmenį valstybės gyvenime. Drįstume tvirtinti, kad Ciceronas veikalo *Apie valstybę* šeštojoje knygoje neatsitiktinai prabyla apie tautos ir valstybės gelbėtoją Scipioną Afrikietį Jaunesnįjį teorine prasme. Tiesa, vertinant paraidžiui tai, ką Ciceronas nori pasakyti, galima ir neįžvelgti jo žodžiuose minties apie aukščiausią politinę figūrą kaip organinę romėnų valstybės valdymo sistemos instituciją. Štai kokią funkciją Hanibalo nugalėtojo Scipiono Afrikiečio Vyresniojo lūpomis Ciceronas priskiria valstybės gelbėtojui: "Čia būtent tu, Publijau Afrikieti, privalėsi pademonstruoti savo tėvynei vyriškumą, protą ir išmintį. Tačiau aš matau tarsi dvejopą kelią, kurį lemtis yra numačiusi šiam laikmečiui. Kai tau sukaks aštuoniasdešimt septyni saulės ciklai ir sugrižimai, o šie du skaičiai, iš kurių vienas dėl vienos priežasties, kitas dėl kitos priežasties laikomi tobulais, natūraliai išpildys tau lemties skirtą metų skaičių, tuomet tik į tavę vieną žiūrės senatas, visi dori žmonės, sąjungininkai, lotynai; tu būsi vienintelis žmogus nuo kurio priklausys valstybės gerovė, ir pasakysiu trumpai - tu priva-

lėsi kaip diktatorius įvesti valstybėje tvarką, jeigu tik tau pavyks išsigelbėti nuo nepadorių tavo artimųjų rankų”.²⁸ Toliau Scipionas Vyresnysis pridūrė: “Vienok žinok, Publijau Afrikieti, idant ryžtingiau gintum valstybės reikalą, visiems tiems, kurie išsaugojo tėvynę, padėjo jai, praplėtė jos teritoriją, yra skirta vieta danguje, kad jie gyventų ten amžinai, patirdami pilnatvę”.²⁹ Negalima nepastebėti, kad Ciceronas, karštas respublikinio valdymo tipo su Senatu priešakyje šalininkas, mato romėnų valstybėje tik trumpalaikę Scipiono Afrikiečio Jaunesniojo sakralizuotą misiją, tik tokią jo politinės veiklos trukmę, kol bus “įvesta tvarka”. O kas bus, jei ne tik reikės įvesti, bet ir kurį laiką ar nuolatos “palaikyti tvarką”? Ar atsisakytų Ciceronas taręs A, tarti ir B? Regis, esmė ne trumpalaikė ar ilgalaikė Scipiono Afrikiečio Jaunesniojo misija. Esmė ta, kad Ciceronas, dvasios gelmėse romėnų aristokratas, tiesioginis pilietinių karų dalyvis, neatmeta *monarchinio* valstybės valdymo būdo galimybes. Jei ši valstybės gelbėtojo idėja būtų svetimkūnis Cicerono teisinio-politinio mąstymo tėkmėje, tai romėnų senatorius būtų jos visomis išgalėmis kratęsis. Ciceronas, pasirodo, mintyse suderina tarsi nesuderinamus dalykus. Kaipgi jis tikisi suteikti imperiumą monarchui ir išvengti diktatoriaus saualės? Šiuo atžvilgiu Cicerono mintis apie pomirtinį tautos gelbėtojo gyvenimą yra neatsitiktinė. Ciceronas šaukiasi pagalbos ne diktatoriaus, kurio sielai yra paruošta vieta pragare, bet šviesios asmenybės, tokio valstybės valdovo, kuris visa esybe aukojasi tautai. Cicerono mąstyme prieštaravimo nėra. Turėdamas omenyje tarnavimo romėnų valstybei kriterijų, jis aukština tokią asmenybę, kuri ne griaua, o kuria, ne viešpatauja, o tarnauja. Kitaip tariant, tėvynės gelbėtojas turi būti ne valdovas - despotas, bet valdovas - tautos tarnas. Ciceronas aiškiai jaučia skirtumą tarp apšviestosios monarchijos idėjos ir klaninės despotijos.

Reziumuojant Cicerono samprotavimus apie romėniškąją prigimtinės teisės paradigmą, galima teigti, kad joje yra jungiami visi trys valstybės politinės sistemos organizaciniai principai: demokratinis, aristokratinis ir monarchinis. Demokratinis principas įpareigoja romėnų valstybės valdžią taikiu būdu ginti visų Romos piliečių interesus. Aristokratinis principas reikalingas aukštam valstybės valdymo profesionalumui užtikrinti. Ir pagaliau monarchinis principas būtinas santarvei visuomenėje atkurti arba tiesiog socialiniam stabilumui užtikrinti.

Vieno dalyko Ciceronas tikrai neapmąsto. Jis nekalba apie tai, kaip šie principai vienu metu galėtų tarpusavyje koreliuoti, kokia veikianti politinė sistema galėtų juos suderinti. Pabandykime šitą kombinaciją suregzti patys. Iškelti monarchą, tarkim, tautos tribūno asmenyje virš Senato negalima, nes padarius tokį žingsnį, būtų pamintas nuopelnų valstybei kriterijus ir valstybės valdovu taptų tautos masei pataikaujantis asmuo, kuris greičiausiai virstų diktatoriumi. Bet kilstelėti monarchą į valstybinės administracijos viršūnę vis dėlto reikia, nes jo vieta politiniame olimpe. Regis, atsižvelgiant į nuopelnų valstybei kriterijaus reikalavimus ir išskirtinę Senato padėtį valdant Romos valstybę yra galima vienintelė kombinacija: liaudis, demokratijos reiškėja paklūsta aristokratiniam politiniam elitui ir tik su ta sąlyga, jei pastarasis visapusiškai gina jos interesus. Savo ruožtu, aristokratinio Senato nariai yra subordinuoti labiausiai nusipelnusio valstybei žmogaus ir autoritetingiausio senatoriaus, - *princeps*o valiai. Pirmasis senatorius kaip ir visi kiti senatoriai susaistomas senatoriškais priedermėmis tautai. Tai viena sąlyga. Kita vertus, princeps'o senatoriškas statusas reiškia, kad, turėdamas tokias pat teises ir pareigas valstybėje kaip ir kiti senatoriai, jis gali pajungti savo valiai likusius senatorius ne vienvaldiško teisinio statuso įgijimo keliu, bet senatoriškų priedermių geresnio atlikimo keliu. Tai reikštų, kad princepsas įgaliojamas rūpintis tuo, kad visa valstybės valdymo sistema veiktų pagal savo prigimtį ir paskirtį, t. y. tarnautų tautai. Nesunku suprasti, kad šie samprotavimai modeliuoja būsimąjį imperatoriaus Augusto suformuotą principato politinės sistemos modelį. Kartu ryškėja, kad princeps'o institucijos atsiradimas nebuvo atsitiktinių istorinių aplinkybių ar imperatoriaus sauvalės padarinys. Princeps'o institucijos idėja slypėjo romėnų teisinėje sąmonėje, jų siekyje teisėta laikyti tik tokią piliečio visuomeninę padėtį, kuri tarnauja teisingumui, t. y. reikalavimui, kad Romos piliečio užimama politinė ir socialinė padėtis atitiktų jo nuopelnus valstybei. Ir vis dėlto pastaroji tezė pernelyg drastiška. Kad ją būtų galima pripažinti, reikėtų įsitikinti, ar tikrai romėnų valstybėje visi trys išvardinti principai modeliavo politinį procesą. Tuo tikslu reikia panagrinėti romėnus jaudinusias politines idėjas. Jei pasirodys, kad politiniuose šūkiuose ir programose bei konkrečiuose istoriniuose įvykiuose reiškėsi Cicerono aprašyta romėniška prigimtinės teisės paradigma, tai tuomet pasitvirtins šioje studijoje formuluojama tezė, jog principato politinė sistema buvo dėsninga, teleologiška romėnų valstybės politinės raidos išdava.

2. *Politinės jėgos ir jų programos Cezario diktatūros išvakarėse*

Vertybės, kurios formuojasi žmogaus dvasios, kolektyvinės amžininkų sąmonės gelmėse, gali būti suvokiamos intuityviai ir netgi reikštis kaip pasąmoniniai impulsai. Cicerono aprašyta romėniškoji prigimtinės teisės paradigma atspindėjo fundamentines, bazines romėnų dvasios normas. Racionali, logiškai vientisa prigimtinės teisės konstrukcija iškyla tik teorinėje, filosofinėje Cicerono kontempliacijoje. Vis dėlto tai, kas sudarė romėnų teisinės sąmonės sąmatą, kažkaip privalejo būti artikuliuota, iškilti į viešumą, virsti kiekvienam romėnui empiriškai suprantamu dalyku. Politinė programa ir būtų ta populiariai išreikšta, masinę ekstazę sukelianti politinių reikalavimų, šūkių, devizų „mišrainė“, kuri reprezentuoja ir siekia įteisinti visuomenės sąmonėje slypinčias fundamentalias vertybes. Kokie gi buvo politinių partijų, politinių lyderių siūlomi valstybės reformavimo projektai? Kaip, koku būdu šie politiniai dokumentai atspindėjo epochos pamatines teises nuostatas?

Politinių partijų ir politinių programų pasirinkimas Romos valstybėje nebuvo gausus. Tradiciškai kone keletą šimtmečių čia rungėsi dvi politinės stovyklos, dvi politinės jėgos: optimatai, - aristokratinio intereso gynėjai ir populiariai, - demokratinio intereso gynėjai. Per kelis amžius tiek vienoje, tiek kitoje pusėje keitėsi politiniai lyderiai, politinių ir socialinių reformų objektai bei kovų dėl jų įgyvendinimo ar neįgyvendinimo formos. Todėl iškyla būtinybė atsirinkti istoriškai sukonkretintus politinius projektus, kurie išsamiausiai reprezentuoja kiekvienos politinės jėgos nuostatas. Turbūt nesuklysimė teigdami, kad optimatų ir populiarių politinės programos buvo labiausiai charakteringos kulminaciniu Romos Respublikai metu, - pilietinių karų metu, prieš išgalint Cezario diktatūrai. Surasti išlikusį šaltinį, kuris būtų šiuo metu galėtų reprezentuoti optimatų pažiūras, nėra sunku. Vienas ryškiausių optimatų politinių lyderių ir tuo pat metu ideologų buvo Ciceronas. Todėl vėlgi Cicerono veikalus, tik šiuokart politinio pobūdžio traktatus, ir reikėtų nagrinėti. Nutarus Cicerono politines pažiūras laikyti tipingomis visiems optimatams, palengvėja populiariams tipingų politinių pažiūrų autoriaus suradimas. Juo galėtų būti Gajus Saliustijus Krispas - istorikas ir literatas, valstybės veikėjas, nedvejojan-

tis cezarietis, pagaliau asmeninis Cicerono priešininkas ir oponentas. Istorija išsaugojo Saliustijus kūrinius ir mes jais mus dominančia tema galime gana išsamiai pasinaudoti.

Savo politines pažiūras Ciceronas bene ryškiausiai yra išdėstęs kalboje, pasakytoje tribūno Publijaus Sestijaus bylos teisminio nagrinėjimo metu 56 m.pr.Kr. Šioje kalboje Ciceronas nurodo, kokie žmonės priklauso optimatų politinei stovyklai: "Tai nepaperkami, blaiviai mąstantys ir pasiturinčiai gyvenantys žmonės".³⁰ Optimatais, Cicerono nuomone, save gali laikyti tikrai iš prigimties dori, nelinkę nusikalsti Romos gyventojai. O šiuos reikalavimus gali tenkinti visi romėnai, municipalijų bei kaimų gyventojai ir netgi išlaisvintieji vergai. Žodžiu, visi, kurie palaiko Senato politiką.³¹ Vadinas, optimato vardas - tai nebūtinai priklausomybės socialinei ir politinei viršūnei ženklas. Paramą optimatų vykdomai politikai, Cicerono požiūriu, gali reikšti visų visuomenės socialinių sluoksnių atstovai. Optimatai greičiau idėjinę sąjunga, kurios narius jungia parama valstybės vairininkui - Senatui. Cicerono filosofo ir Cicerono politiko pozicijos, kaip matome, papildo viena kitą. Optimatai skelbia, kad atstovauja ne tik aristokratijai, bet ir visai visuomenei. Panagrinėkime, kaip Ciceronas apibūdina optimatų aukščiausią politinį tikslą. "Visiems blaiviai mąstantiems, doriems ir klestintiems žmonėms svarbiausias ir labiausiai geidžiamas dalykas - tai ramybė ir toks gyvenimas, kuris atitinka kiekvieno nuopelnus".³² Tačiau iki geidžiamos ramybės toli. Romėnų gyvenimo realijos kelia susirūpinimą. Ultrapopuliarių Katilinos, Klodijaus ir jų sebrų veiksmai, su kuriais Ciceronui nuolatos teko susidurti, anarchijos dėl pseudodemokratinio perversmo valstybėje grėsmė verčia Ciceroną ir jo bendraminčius nerimauti. Kokiais būdais užtikrinti visuomeninę rimtį, valstybės stabilumą? Ir Ciceronas siūlo tai, ką apskritai gali pasiūlyti aristokratas, paskyręs visą savo gyvenimą valstybinei veiklai ir savo atkaklaus darbo dėka pelnęs senatoriaus titulą. Kad valstybėje vyrautų santarvė, turi būti išsaugoti religiniai papročiai, gerbiamos religinės apeigos ir visa tradicinė romėnų valstybės sankloda, besiremianti ypatingu senato vaidmeniu.³³ Scipionas Afrikietis Jaunesnysis kaip tik ir reikalingas tam, kad apgintų Senatą - valstybės ramstį nuo demokratinio gaivalo, kuris gali sunaikinti romėnų valstybę. Ciceronas, be abejo, teisus ir tuomet, kai valstybės ramsčiu laiko ne

apskritai politinę instituciją - Senatą ir jos formalius narius, - bet konkrečiai save ir savo kolegas. Kitaip tariant, nieko nuostabaus, kad didingas romėnų valstybės gelbėjimo uždavinys sutapo su realių istorinių veikėjų privilegijuota padėtimi romėnų visuomenėje. Cicerono bei jo bendražygių politinės pozicijos paradoksalumas ir tragiškumas kaip tik ir išryškėja būtent šioje vietoje. Jei romėnų valstybėje Cicerono gyvenimo metu nebūtų aštrių socialinių problemų, jei romėnų valstybė kaip ir pridera gintų visų savo piliečių interesus, tai nebūtų pagrindo kvestionuoti Cicerono ir jo kolegų užimamos išskirtinės politinės padėties, jų materialinės gerovės įgijimo teisėtumo. Tačiau nebūtinai dėl paties oratoriaus ar kitų Senato narių romėnų valstybėje tuo metu buvo susidariusi aštri socialinė padėtis, verčianti valstybę nedelsiant spręsti skurstančių piliečių problemas. Dėl šios priežasties populiarų nepasitenkinimas Senato politika buvo objektyviai užprogramuotas. O šio nepasitenkinimo gilumines priežastis kaip tik ir bandė atskleisti Saliustijus.

Pagrindinė Saliustijaus dvejonų aristokratų nuopelnais ir neapykantos Ciceronui bei jo bendražygiams priežastis - aristokratų turto godulys. Saliustijus nėra tiesmukas, kai aiškina nobiliteto gerovės ištakas. Apibendrinęs karčią romėnų istorinę patirtį, jis mano, jog romėnai, jėga paverę kitas tautas, sunaikinę iki pamatų savo varžovę Kartageną, pasidavė turto troškuliui ir valdžios aistrai.³⁴ Saliustijus, kaip ir Ciceronas, idealizuoja Romos valstybės praeitį. "Taigi, ir taikos ir karo metu dori papročiai buvo gerbiami, santarvė buvo didžiulė, turto troškimas menkas".³⁵ Jo ir Cicerono pozicijos išsiskiria vertinant dabartį. Ciceronas savo aplinkoje nemato to sugedimo, kuris Saliustijui bado akis. Tai, ką vienas ne be pagrindo idealizuoja, kitas taip pat ne be pagrindo niekina. Šiuo atžvilgiu pažymėtini Saliustijaus kaltinimai tiesiogiai Tėvynės Tėvo - Cicerono atžvilgiu. Garsiajame literatūriniame pamflete - invektyvoje - prieš Ciceroną Saliustijus, matyt, turėdamas informacijos apie konkrečius faktus, pareiškia, kad garsusis oratorius, būdamas konsulu, vienus Katilinos suokalbčio dalyvius baudė mirtimi, o kitiems skyrė baudą, "<...>nes vienas tau (Ciceronui - A. S.) statė Tuskulijos, kitas Pompėjos vilą, trečias namą, o kas negalėjo nieko duoti, tam grėsė kaltinimas".³⁶ Ir, deja, atsakomoje invektyvoje Ciceronas nepateikia jokie rimtesnio pasiteisinimo, įrodymų,

kad tai tik šmeižtas. Vienintelis buvusio konsulo kontrargumentas yra toks, kad turto jis turįs mažiau nei yra nusipelnęs. Ir beveik kaip klando atstovas Ciceronas pareiškia, kad Saliustijus labai klystąs, tikėdamasis Senate sukelti pasipiktinimą Tėvynės Tėvo atžvilgiu dėl jo įgyto turto.³⁷ Žinoma, čia svarbiau ne tai, kokius konkrečius įkalčius, įrodančius Cicerono kaltę, galėjo pateikti Saliustijus. Kur kas reikšmingiau tai, kad Ciceronas ir kiti senatoriai, kai tai buvo įmanoma, nesidrovėjo netgi nepelnytai praturtėti. Yra žinomas ir toks faktas, kai Ciceronas sudarė sandėrį su buvusiu kolega konsulu Gajumi Antonijumi. Pastarasis prokonsulo pareigose valdydamas Makedoniją, pasižadėjo nepamiršti Cicerono, buvusio kolegos konsulo, ir iš provincijoje prikaupto turto sušelpiti oratorių.³⁸ Saliustijus vaizduoja, galima sakyti, niūrią romėnų socialinę tikrovę. Istorikas įsitikinęs, kad Romą valdo "kilmingųjų klika"³⁹; kad Romos liaudis, anksčiau turėjusi aukščiausią valdžią, dabar yra vergijoje; valdžios ištroškę žmonės atima viską, ką tik panori, dorus žmones naikina, savus proteguoja ir viskas atrodo taip, tarsi klika užgrobė miestą.⁴⁰ Po tokių Saliustijaus žodžių iš Cicerono ir kitų optimatų pasiaukojimo tautai nebelieka nieko. Šalį valdo oligarchai. Romėnų valstybės teisingumas nieko nevertas.

Cituojant populiaro Saliustijaus kaltinimus dėl vertelgiško aristokratijos gyvenimo būdo, vis dėlto nereikia galvoti, kad opozicijoje esantys populiarai buvo altruistai, turėjo visai kitokį nei Ciceronas teisingumo supratimą. Yra žinoma, kad būtent Saliustijus, Cezario paskirtas į vietininko pareigas Romos provincijoje Naujoji Afrika, plėšė vietinius gyventojus su tokiu azartu, kad Romoje jam buvo rengiamasi kelti bylą dėl "saiko praradimo".⁴¹ Saliustijus, kaip populiarų atstovas, be abejo, paskendęs rūpesčiuose dėl vargstančių Romos piliečių socialinės padėties pagerinimo. Bet tai nereiškia, kad jis apskritai ragina susidoroti su Senato, kaip institucijos, paremtos nuopelnais tautai, aukštesne padėtimi, valdant valstybę. Kaip ir Ciceronas, Saliustijus įsitikinęs, kad tik tos tautos išsaugojo savo nepriklausomybę, kurios įsiklausydavo į išminčius patarimus.⁴² Todėl, "<...> jei plebsas paklūsta senatui, kaip kūnas sielai ir vykdo jo nutartis, tai tėvai senatoriai privalo būti stiprūs savo išmintimi; liaudžiai nebūtina išmonė".⁴³ Savo ruožtu, Saliustijaus grobuoniškas elgesys valdant Naujosios Afrikos provinciją nereiškia, kad istorikas veidmainiauja, kai kovoja dėl plebsa

socialinės padėties pagerinimo. Romėniškos prigimtinės teisės paradigmos adresatas yra Romos piliečiai. Taigi nieko nuostabaus, jei Saliustijus, populiariai ir optimatai nejaučia ypatingos moralinės graužaties, plėšdami ne Romos piliečius.

Neprieštaraudamas Ciceronui dėl senato pozicijų romėnų valstybėje išsaugojimo, Saliustijus ryžtingai oponuoja oratoriui dėl konkrečių istorinių personalijų, įskaitant ir Ciceroną, politinio dominavimo užkonservavimo. Juk būtent dėl pastarųjų egoizmo, anot istoriko, ir užklupo valstybę sunkios bėdos. Kokius gi valstybės reformavimo būdus, kurie panaikintų valdančiųjų aistrą turtui, siūlo Saliustijus? Kai kurie jo siūlymai, išdėstyti laiške triumvirui Julijui Cezariui, kvepia utopiškumu, bet savotiškai yra svarbūs, norint suprasti pagrindinę istoriko mąstymo giją. Saliustijaus manymu, siekiant įveikti beprasmišumą, reikėtų nustatyti kiekvienam piliečiui maksimalų turto dydį. Ateityje apskritai reikėtų išgyvendinti lupikautojus, kad kiekvienas iš mūsų rūpintųsi savimi.⁴⁴ „O galų gale viskas atsistos į savo vietas, jei tu (Cezari - A. S.) sunaikinsi pinigų - šio didžiausio blogio šaltinio vaidmenį”.⁴⁵ Ypač nesureikšminant skurdo filosofija dvelkiančių pastarųjų teiginių, galima konstatuoti du gana netrivialius dalykus: Saliustijų jaudina spekuliaciniai ūkiniai santykiai, kurių dėka atskiri romėnai turtėja kitų romėnų sąskaita ir besaikis vartojimas. Kaip vėliau paaiškėjo, tarp proletariškų Saliustijaus svarstymų Cezaris sugebėjo įskaityti racionalių finansinių-ekonominių reformų kontūrus.

Kelios kitos Saliustijaus pasiūlytos priemonės objektyviai negalėjo neužgauti Cicerono ir jo kolegų senatorių ambicijų, nes jų taikiklis ištis buvo ne tik konkrečių istorinių personalijų politiniai ir ekonominiai interesai. Saliustijus įsitikinęs, kad pilietybės suteikimas kai kuriems Romos gyventojams pagyvintų romėnų bendruomenę: „Beje, aš (Saliustijus - A. S.) viliosi, kad atsiradus naujiems piliečiams visi bus įkvėpti kovai dėl laisvės gynimo: vieni sieks išsaugoti laisvę, kiti - išsivaduoti iš vergijos. Pastaruosius tau (Cezariui - A. S.) reikėtų įkurdinti kolonijose, ten sujungiant senuosius gyventojus su naujaisiais. Ir karinė galia sustiprės ir plebsas bus užimtas naudinga veikla, nustos daryti blogį bendruomenei”.⁴⁶ Saliustijus suvokia pastarojo siūlymo provokuojantį charakterį.⁴⁷ Cicerono ir kitų senatorių konservatyvaus požiūrio dėl pretendentų skaičiaus būti Romos valstybės privilegiuota piliečių kasta didinimo nepaisymas reiškė senatorių galimybių pelnytis provincijų plėšimo sąskaita siaurinimą. Svarbiausias

politinio valdymo ir ekonominio viešpatavimo svertas - pilietybės teisių suteikinėjimas - išslystų iš senatorių rankų. Pastarajame Saliustijaus siūlyme reiktų skirti du dalykus. Visų pirma Saliustijus šiame pilietybės suteikinėjimo klausimu iš tiesų kerta ne šiaip šakeles, o vieną kartinę šaką, ant kurios ir pats sėdi. Romėnai (ne vien senatoriai, bet ir eiliniai piliečiai) negalėjo priimti Cezario vienvaldžios teisės lengva ranka suteikinti pilietybę provincialams. Saliustijus ne šiaip piktina senatorius. Jis pamiršta, kad siūlydamas liberalizuoti pilietybės suteikimą ne lotynų bendruomenės nariams, siekia nutraukti pačią reikšmingiausią romėnų visuomenės ir valstybės organizacinę stygą.

Bet kita vertus, Saliustijaus siūlymas romėnų hierarchinės socialinės-politinės organizacijos požiūriu turi nemažai racijos. Jei kilniausias tarp kilniausių romėnų, pirmasis senatorius, turėdamas tikslą patraukti provincialą į Romos pusę, tiesiog norėdamas padaryti jį lojaliu Romos valstybei, vienasmeniškai priima sprendimą suteikti šiam provincialui Romos pilietybę, tai ar galima tokį sprendimą laikyti prieštaraujančiu Romos valstybės interesams? Optimatų ir Saliustijaus pozicijos pilietybės suteikimo srityje neprieštarautų, jei, tarkim, pirmasis senatorius-princepsas, suteikdamas kam nors pilietybę, atsižvelgtų į viso Senato nuomonę ir apskritai laikytųsi tradicijos keliamų reikalavimų. Juk ne tiek svarbu, kas suteikė Romos piliečio teises: princepsas ar Senatas. Kur kas svarbiau, ar tai padaryta atsižvelgiant į konservatyvų visuomenės nusistatymą dėl pilietybės plėtimo, kuris, kaip jau minėjome, išplaukia iš romėnų teisingumo, skirto tik Romos miesto - valstybės piliečiams sampratos. Kas kita, jei valstybės valdovas imtų laisvavališkai manipuluoti pamatiniu valstybės valdymo svertu, pagal asmenines užgaidas dalintų piliečio teises kiekvienam, kuris tik jam įsiteikia. Tuomet, aišku, jei tik valstybei nepavyktų užtikrinti naujų piliečių materialinės gerovės, padidėtų socialiniai prieštaravimai, valstybė nebetarnautų visiems piliečiams ir imtų byrėti tradicinis Romos politinis statinys.

Kaip ir pilietybės suteikimo srityje, taip ir papildant Senato sudėtį, Saliustijus nėra visai atsargus. Žinoma, pirmasis valstybės žmogus galėtų spręsti, kas nusipelnė vietos Senate. Bet jeigu šia teise valstybės valdovas imtų naudotis be atodairos, pamiršdamas, kad naujasis senatorius savo kvalifikacija ir dvasios savybėmis negali nusileisti jau esa-

miems, tai tuomet galėtume kalbėti apie Senato vaidmens menkinimą ir apskritai apie aristokratinio principo eliminavimą iš valstybės politinės sistemos.

Gretinant optimatų ir populiarių politines programas, galime matyti, kad jos neprieštarauja viena kitai, kai vieni ir kiti kalba apie hierarchinę Romos valstybės socialinę-politinę sąrangą, paremtą nuopelnų valstybei kriterijumi. Hierarchijos logika Cicerono vaizduotėje suponuoja Scipiono Afrikiečio Jaunesniojo viziją. Saliustijus iškart politines simpatijas dovanoja Cezariui. Cicerono bei Saliustijaus politinės pažiūros ima skirtis, kai jie formuluoja tautos lyderio misijos uždavinius. Optimatas Ciceronas apsiriboja tuo, kad Scipionas Afrikietis Jaunesnysis kaip diktatorius užkonservuotų tradicinę tvarką, ir tokiu būdu apgintų ne tik senato, kaip institucijos, išskirtinį politinį statusą, bet ir Cicerono bei jo kolegų senatorių privilegijuotą politinę ir socialinę padėtį. Populiaras Saliustijus, rūpindamasis tų pačių romėnų valstybės tradicijų istorinio išsaugojimo būtinybe, galvoja ne apie esamos socialinės grietinėlės su Ciceronu priešakyje gynimą, bet apie radikalias reformas, kurios daugiau ar mažiau paliestų aristokratijos interesus, susiaurintų jų turtėjimo galimybes, bet patenkintų skurstančių Romos piliečių lūkesčius. Todėl visai natūralu, kad ten, kur buvo liečiami gyvybiniai konkrečių istorinių veikėjų interesai, jų politinė ir socialinė padėtis, ten turėjo kilti žūtbūtinė kova. Negalėjo nusileisti nei populiariai, nei optimatai. Bet ir vienu, ir kitų užsispyręs atkaklumas grėsė valstybės likimui. Todėl norint faktiškai išsaugoti tradicinę romėnų valstybės sanklodą, reikėjo iškilti tokiai politinei jėgai, kuri sugebėtų įgyvendinti abiejų partijų programas, o kartu sutramdytų vienus ir kitų nepamatuotus veiksmus vienu ir tuo pačiu metu. Taigi reikėjo iškilti tokiai jėgai, kuri apribotų senatorių lobimą, ir išsaugotų tų pačių senatorių tradiciškai vadovaujančią padėtį valstybėje. Kita vertus, tai pačiai jėgai, patenkinant populiarių reikalavimus pagerinti socialinę bei ekonominę padėtį, buvo lemta neleisti pastariesiems agresyviai, brolžudikiškai elgtis su senatoriais. Tautos gelbėtojas, Scipionas Afrikietis Jaunesnysis ir turėjo tapti ta jėga. Ar tikrai romėnų valstybės raidoje atsirado kompromisą tarp populiarių ir optimatų realizuojantis ir abiejų partijų programas įgyvendinantis lyderis, galima spręsti, nagrinėjant konkretų istorinį procesą.

3. *Principato istorinė genezė*

Istoriografiniai šaltiniai byloja, kad aštunto dešimtmečio pr. Kr. pabaigoje Romos valstybėje susidarė nepaprastai įtempta ir nenuspėjama politinė padėtis. T. Mommsenas pažymi, kad po Sulos mirties prasidėjo pats niūriausias ir gėdingiausias Romos valstybės laikotarpis, kai nei Senatas, nei demokratinė partija nesugebėjo bent kiek tinkamai tvarkyti valstybės reikalų.⁴⁸ Tauta jau buvo spėjusi patirti, kad ir populiariai, ir optimatai yra vienodai žiaurūs. Populiarių teroras, valdant Kornelijui Cinai ir optimatų proskripcijos, valdant Kornelijui Sulai, buvo gyvos romėnų atmintyje. Bevaldystės arba, tiksliau, nevykusios valdžios etapas - tai tas metas, kai romėnai laukė valstybės gelbėtojo pasirodymo. Cicerono nutapytas Scipiono Afrikiečio Jaunesniojo paveikslas jo kūrinyje *Apie respubliką* kaip tik ir pasirodo šiuo metu, apie šešto dešimtmečio pr. Kr. antrąją pusę. Kam gi istorija buvo sumaniusi patikėti romėnų valstybės gelbėtojo ir santarvės visuomenėje atkūrėjo priedermes? Išsamiose studijose yra detalčiai aprašyta, kaip iškyla Pompėjo figūra, kaip sužiba legendinio karvedžio Cezario žvaigždė, kaip gimsta Pompėjo - Cezario - Kraso triumviratas ir gausybė kitų to meto romėnų valstybės vidaus gyvenimo įvykių. Visa tai kartoti nėra būtina. Šioje studijoje dėmesio verti tik tokie epizodai, kurie lyg ir prieštarauja teiginiui apie tautos ir valstybės gelbėtoją, kaip kilniausią aristokratą. Šiuo atžvilgiu reikėtų atsakyti į šiuos klausimus: kodėl iškilus Pompėjo - Cezario alternatyvai, nugalėtoju netampa aristokratiškiausia iš visų triumvirų Pompėjo persona? Kodėl Cezaris, pasikvietęs į talką netgi aršiausius priešininkus senatorius, suteikęs teisę Ciceronui grįžti iš tremties į Romą, ir tokiu būdu pademonstravęs aristokratišką toleranciją, vis dėlto tų žmonių rankomis, kurių atžvilgiu elgėsi kilniai, iš pasalų nužudomas? Už kokius nuopelnus po Cezario mirties valstybės gelbėtojo laurai atitenka jaunuoliui Oktavijui, būsimajam imperatoriui Augustui?

Siekiant atsakyti į pirmąjį klausimą, kodėl romėnai nepasirinko Pompėjo, pradžioje tikslinga išsiaiškinti, kokie siekiai būsimuosius varžovus Pompėją ir Cezarį paskatino sudaryti politinę sąjungą? Pompėjo ir Cezario suartėjimo priežastis, regis, pakankamai įtikinamai paaiškina T. Mommsenas. Istorikas teigia, kad 63 m. pr. Kr. Pompėjas per savo pasiuntinį Senatui nedviprasmiškai pareiškė, jog atvykęs į Italiją, norė-

tų tapti konsulu, o be to, išsaugoti savo dispozicijoje legionus kovai prieš Katiliną.⁴⁹ Tačiau nesulaukęs senato pritarimo, Pompėjas, kaip to reikalauja konstitucija, ir skirtingai nei Sula, legionus paleidžia ir taip pademonstruoja savo pagarbą valstybės įstatymams bei kilnia-dvasiškumą.

Kiek anksčiau Pompėjui išvykus kariauti į Rytus, atkutę demokratai reikėsi vis agresyviau. T. Mommsenas taria prielaidą, kad demokratų pagrindinės veiklos organizatorius (veiklos, dėl kurios ir gimė Katilinos maištas), jos ideologas buvo Julijus Cezaris.⁵⁰ Cicero no inicijuotame sąmokslininkų apkaltos proceso Senate metu, Cezaris buvo vienas iš nedaugelio kalbėtojų, kurie nepritarė mirties bausmei maištininkams be teismo.⁵¹ T. Mommsenas anaip tol nepriskiria Cezario Katilinos bendraminčiams. Cezario tikrieji motyvai garbingi - "<...> jis žengė į tikslus kur kas didingesnius, nei tie, kuriuos regėjo jo partijos nariai".⁵² Iš tiesų, juk Cezaris pasikviečia talkon Saliustijų, demokratinių reformų generatorių. Jam rūpi ne asmeniniai, o valstybės reikalai.

Natūralu, kad pretendentai į politinius lyderius gelbėti valstybę - Pompėjas ir Cezaris - surado vienas kitą, suartėjo bendrai idėjai realizuoti. Aktyviai palaikydamas Pompėjo reikalavimus Senatui, kad šis pripažintų teisėtais pastarojo potvarkius dėl administracinio valdymo sutvarkymo nukariautuose rytų kraštuose, Cezaris sugeba įsiteikti labiau pagarsėjusiam karvedžiui.⁵³ Prie Pompėjo ir Cezario prisijungia žymusis vergų sukilimų malšintojas karvedys Krasas, su kuriuo Cezaris susibičiuliavo kiek anksčiau.⁵⁴ 60 m. pr. Kr. gimsta galingųjų karvedžių koalicija - pirmasis triumviratas, kuris kėlė sau pakankamai kilnų tikslą - reformuoti valstybę. Bet triumvirų sąjunga sudaroma anaip tol ne kaip visos romėnų nacijos lūkesčių reiškėja. Triumvirai nebuvo palaikomi Senato daugumos. Tiek Pompėjo, tiek ir Cezario populiarumas augo dėl populiarių ir optimatų konfrontacijos.

Nors Pompėjas ir Cezaris sudarė sąjungą vardan bendro politinio tikslo, bet jie abu turėjo skirtingą požiūrį į romėnų gyvenimo realijas. Šiuo atžvilgiu reikia paminėti Pompėjo ir Cezario santykį su Katilinos maištu. Jau minėta, kad Pompėjas mąsto, kaip su legionų pagalba su-tramdyti pilietinės ramybės drumstėjus - Katilinos pasekėjus. Tuo tarpu Cezaris greičiausiai buvo pats prikišęs nagus prie Katilinos sąmoksl o organizavimo, kaip apie tai galima spręsti iš jo kalbų, pasakytų Cicero no inicijuotame katiliniečių teismo Senate metu. Cezario kiek atlaidi

pozicija Katilinos bendrų atžvilgiu, ko gero, išplaukia iš to, kad jis skirtingai nei Pompėjas, neskuba akiai smerkti Katilinos maišto. Turint omenyje Cezario reformatoriškus planus, galima spėti, kad į katilinizmo fenomeną jis žiūri kaip į savotišką valstybės ligą, kurią reikia gydyti reformomis, o ne mirties bausmėmis.

Cezario ir Pompėjo požiūrio į Katilinos maištą nesutapimas rodo, kad pastarasis laikėsi labiau aristokratiškos pozicijos, artimos Cicero pozicijai. Cezariui, priešingai, buvo nesvetimas, jei ne dalies populiarių simpatizavimas Katilinai, tai bent supratingas atlaidumas ramybės valstybėje drumstėjų atžvilgiu. Taigi Pompėjo ir kitų optimatų sutarimas, vertinant Katilinos samokslą, rodo, kad pagal optimatų standartus Pompėjo asmenybė tikrai buvo aristokratiškesnė nei Cezario.

Dar vienas Pompėjo ir Cezario pozicijų principinis nesutapimas išryškėja netrukus po Kraso žūties prasidėjus Cezario - Pompėjo dvikovai. Aristokratiškasis Senatas šliejasi prie Cezario priešininko neatsitiktinai. Pompėjas nebuvo išsąmoninės demokratinių valstybės pertvarkymų reikmės tiek, kiek Cezaris, ir todėl dėsningai tapo labiau priimtina figūra Senato sparnui, besibaiminančiam dėl privilegijuotos padėties netekimo. Be kita ko žinoma, kad ir populiarių pasekėjai ne labai tikėjo Pompėju, kai jis buvo triumviru, netgi įtarinėjo, kad šis gali pasirodyti aršesnis populiarių slopintojas nei visas Senatas.⁵⁵ Visai kitoks Cezaris. Jis neabejotinas demokratinių pertvarkymų šauklys. Būtent su Cezario asmenybe Saliustijus susieja viltis dėl demokratinių reformų. Taigi natūraliai išplaukia atsakymas į klausimą, kodėl pradžioje fortūna pasirenka demokratą Cezarį, o ne aristokratą Pompėją. Būtent Cezariui, ambicingam reformatoriui, valdžia reikalinga ne tam, kad užtikrintų Cicero ir jo kolegų ramybę, bet kilniems ir masėse populiariems tikslams įgyvendinti. Scipionu Afrikiečiu Jaunesniu juo pasirodo negalėjo tapti žmogus, ginantis tik vienos optimatų partijos programą.

Turint omenyje giluminį Pompėjo ir Cezario pozicijų prieštaravimą, galima daryti išvadą, kad anksčiau ar vėliau jie turėjo pradėti konfliktuoti. Pirmasis karo kirvį pakėlė Pompėjas. Tuo metu, kai Cezaris savo pergalėmis Galijoje ėmė užgožti Pompėjo šlovę, pastarasis pritarė visiems Senato sprendimams, kurie bent kiek mažino Cezario karinę galią, o pats tuo pat metu nevykdė Senato įpareigojimo paleisti kariuomenę.⁵⁶ Cezaris pajuto, kad išmušė valanda kautis dėl aukščiausios valdžios ir su legionais patraukė į Romą.

Pompėjo ir Cezario takoskyra reikšminga dar vienu atžvilgiu. Ji parodo, kad nepaisant į kilmingųjų žmonių ambicijų išlikti neprilygstamais, Senato ortodoksalusis sparnas pakrypsta į Pompėjo pusę. 45 m. pr. Kr. gale konsulavimą baigiantis Klaudijus Markas Marcelas ir dar keli magistratai įkalbina Pompėją prisiimti ant savo pečių sosti-
nės ir valstybės gynybos našta, prasidėjus Cezario puolimui.⁵⁷ Pačių aršiausių Respublikos gynėjų viltys nuo šio momento susiejamos su valstybės gelbėtojo įvaizdžiu. Aristokratija kapituliuoja prieš jų aki-
mis žiūrint iškiliają Pompėjo asmenybę. Ir matyt, būtent čia yra tas momentas kai, prabėgus daugeliui metų po karaliaus Tarkvinijaus iš-
vijimo, išdidieji romėnų senatoriai visiems laikams tarsi vasalai nusi-
lenkia siuzerenui. Iš tiesų iki pat imperatoriaus Augusto triumfo sena-
toriai daugiau nebetikėjo galimybe išsaugoti savo pozicijas be galin-
gojo karvedžio Gnėjaus Pompėjo arba vėliau jo sūnaus Seksto
Pompėjaus vadovavimo. Ciceronui šis pasirinkimas buvo nepaprastai
sunkus. Bet ir jis, giliai dvejojamas Pompėjo sugebėjimais būti kraš-
to gelbėtoju, galiausiai atvyksta į karvedžio stovyklą dalyvauti kovo-
je prieš Cezarį.⁵⁸ Galima tvirtinti, kad tautos gelbėtojo “dvasia” ne-
grįžtamai užvaldo visų romėnų - tiek populiarių, tiek optimatų sielas.
Vienintelis neatitikimas kurį laiką buvo tas, kad aristokratija pasiklio-
vė Pompėjumi, o populiariai Cezariu.

Cezario ir Pompėjo kovoje nugalėtojo laurai atiteko Cezariui. For-
tūna nususuko nuo konservatoriaus ir atsisuko į reformatorių. Bet Cezar-
is nebuvo nusiteikęs tyčiotis iš savo politinių priešininkų. Cezario dik-
tatūra iškart turėjo pagrindo nusivilti ta visuomenės atmatų dalis, kuri
svajavo praturtėti neociniško ir neomarijiško teroro bei proskripcijų są-
skaita. Cezaris visur, kur tik įžengdavo, įvesdavo pavyzdinę tvarką, ga-
rantuodavo žmonių ramybę.⁵⁹ Ir įdomiausia tai, kad anot T. Mommse-
no, Cezaris siekė vienodai palenkti savo pusėn tiek demokratų, tiek ir
Senatą. “Su aristokratų partija Cezaris elgėsi labai švelniai, Pompėjo
atminimui jis visada rodė pagarbą ir įsakė atstatyti miesto tarybos pa-
state pastarojo statulą, kurią paskubėjo nuversti žmonės, perdėtai de-
monstruodami savo nuolankumą nugalėtojui.”⁶⁰ Vadinas, Cezaris buvo
linkęs atsižvelgti į optimatų pozicijas. Tai lyg ir reikštų, kad Cezaris
pagal savo įsitikinimus buvo potencialus abiejų partijų - populiarių ir
optimatų - programų vykdytojas.

Kad Cezaris tikrai atstovavo reformatoriškajai populiarių sto-
vyklai, liudija jo reformų užmojai. Per 80000 žmonių iškeliamą

iš Romos ir įkurdinama užjūrio kolonijose. Romoje pradedamos turgaus, teatro, bibliotekos gigantiškos statybos, kuriose daugelis gauna darbą ir atlyginimą. Norėdamas apriboti nepagrįstą turėjimą iš spekuliacinio vertybių perpardavinėjimo ar finansinį lupikavimą iš pinigų skolinimo, Cezaris uždraudžia imti didesnes kaip 1 proc. mėnesines palūkanas už kreditus, taiko kitas priemones.

Neišleisdami iš akiračio Cicerono ir Saliustijaus politinių programų nuostatų, pamėginkime kritiškai pažvelgti į Cezario vykdytas reformas. Kodėl vis dėlto Cezario atlaidumas buvusiems savo priešams, įskaitant ir Ciceroną, baigėsi senatorių suokalbiu prieš didįjį reformatorių? S. Utčenka pastebi tokį esminį, tragišką Cezario likimą nulėmusį dalyką: "Ir pagaliau, Cezaris padidino senatorių skaičių, kaip siūlė Saliustijus, tačiau jo tikslas buvo diametraliai priešingas: ne sustiprinti, o susilpninti senato vaidmenį ir reikšmę valstybės gyvenime."⁶¹ Kaip? T. Mommsenas į tai atsako: "Kadangi ankstesnis senatas buvo Cezariui opozicijoje, tai šis padidino senatorių skaičių pusantro karto, pakeldamas iki 900 žmonių, ir be to papildė jo sąstatą, žinoma, savo šalininkais, nesikuklindamas įjungti į senatorių gretas ne tik kad nežymius žmones, bet netgi išlaisvintųjų vaikus ir piliečius iš Galijos bei Ispanijos, kurie tik senate išmoko kalbėti lotyniškai."⁶² Taigi senatoriaus titulo įgijimas, tradiciškai pelnomas už reikšmingus darbus valstybei, staiga tampa diktatoriaus subjektyvaus sprendimo pasekme. Anksčiau buvo minėta, kad Scipionas Afrikietis Jaunesnysis, kaip valstybės gelbėtojas, gali turėti teisę vienasmenišku sprendimu papildyti Senatą iš senatoriaus vardo vertų kandidatų. Bet tai nereiškia, kad pirmasis valstybėje žmogus - Cezaris galėjo disponuoti teise įtraukti į Senato narius lotynų kalbos nemokančius provincialus. Todėl nėra ko stebėtis, kad kilmingieji senatoriai Senate, jausdami greta nepažįstamų ir abejotinos reputacijos žmogystų alsavimą, kilmingieji senatoriai vis labiau nekenė Cezario. Savavališkai manipuliuodamas Senato sudėtimi, Cezaris dergė romėnų politinę šventovę - Senatą, skaudžiai užgaudamas nusipelnusiųjų valstybei aristokratų ambicijas, kurias, kaip žinome, sąlygojo objektyvus dalykas - aristokratinis valstybės valdymo pagrindas.

S. Utčenka atkreipia dėmesį ir į kitą nepriimtina optimatams ir netgi prieštaraujantį romėnų teisingumui Cezario politikos naujada-

rą: "O civilinėje-teisinėje Cezario politikoje, matyt, galima skirti dvi tendencijas. Iš vienos pusės, iki šiol neregėtas pilietinių teisių (romėnų ir lotynų teisių) išplėtimo už Italijos ribų mastas. Pilietinės teisės suteikiamos bendruomenėms ir net kai kurioms provincijoms. <...> Iš kitos pusės Cezario pilietinėje- teisinėje politikoje gana ryškiai juntama ir tam tikra "apsauginė" tendencija, t. y. tam tikras pilietinių teisių plitimo proceso stabdymas. Tai yra tradicinio teisių suteikimo kelio, "atrankinio" suteikimo kaip apdovanojimo (præmium) sekmuo".⁶³ S. Utčenka, matyt, teisis, tvirtindamas, kad Cezaris pilietybės suteikimą naudoja kaip instrumentą kurti naują Romos valstybės organizacinę-politinę struktūrą, į kurią būtų integruoti provincijų gyventojai.⁶⁴ Bet ar leistina Cezariui taip elgtis? Ar tai nesikirta su rezervuotu romėnų teisingumo adresavimu tik romėnams ir dar lotynams, kurie teisę į romėniškąjį teisingumą buvo išsikovoję su ginklu? Ar galėjo ramiai stebėti Cezario "provincijų pilietinimo vają" senatoriai ir apskritai Romos piliečiai, kai jiems visiems pilietybė atstojo pamatinę socialinę-politinę ir ekonominę privilegiją? Turbūt neatsitiktinai istoriografijoje Cezario tragedija aiškinama, kaip diktatoriaus dosnumo, dalijant Romos pilietybę, išdava.⁶⁵ Cezario nedėmesingumas romėniško teisingumo tik Romos miesto - valstybės piliečiams reikalavimams, taip pat nesiskaitymas su aristokratiška Senato formavimo tradicija sukėlė giluminį nepasitenkinimą diktatoriaus vykdoma politika ir pagaliau jo nužudymą. Išoriškai, psichologiniu lygmeniu kaltinimai Cezariui pylėsi lyg ir dėl ant-raeilių dalykų. Imperatoriaus Augusto biografinės apybraižos autorius I. Š. Šifmanas taip apibūdina Cezario nuodėmes: "Romėnų visuomeninės opinijos akivaizdoje Cezariui buvo pražūtingas jo koketavimas su karališkuoju titulu ir galų gale atviras karališkojo vaikinio siekimas. Greta senovės karalių statulų, kurios stovėjo kapitolijuje, Cezaris paliepė pastatyti ir savąjį; jis pasirodydavo purpurniame apsiauste ir su raudonais batais, kuriuos pagal padavimą nešiojo jo protėviai - Alba Longos karaliai; jis nesiteikė atsistoti, kai Senatas atvyko pas jį".⁶⁶ Galima teigti, kad pastarieji Cezario didybės liudijimai tik patvirtina teiginį, kad nepaisant visų diktatoriaus reveransų Cicerono ir kitų iškiliųjų romėnų aristokratų atžvilgiu, Cezaris vis dėlto nebuvo persismelkęs aristokratiška dvasia ir objektyviai negalėjo patraukti į savo pusę Senato. Cezaris ir praktiniais sprendimais, ir laikysena labiau ėmė panėšėti į alergiją romė-

nams sukeltą rytietiško tipo despota. Katilinos užtarėjas pasirodė pats esąs linkęs vaidinti charizmatinio masių statytinio vaidmenį. Ši aplinkybė leidžia teigti, kad Cezaris vis dėlto nebuvo optimatų ir populiarių taikintojas, o buvo tik vienos populiarių partijos šalininkų nuotaikų reiškėjas.

Kaip žinoma, romėnų tautos taikintojo ir valstybės gelbėtojo šlovę pelnė Cezario išūnis, imperatorius Augustas arba Gajus Julijus Cezaris Oktavianas. Imperatoriaus Augusto istorinė misija reikštų, kad būtent šiam valstybės veikėjui pavyko sukurti išbaigtą hierarchinę politinę struktūrą, organiškai suderinti visus tris romėnų valstybės politinės sistemos principus, - demokratinį, aristokratinį bei monarchinį ir taip įgyvendinti abi: populiarių ir optimatų programas. Ar galėjo Gajus Oktavijus savo politinės karjeros pradžioje įsivaizduoti, kokį istorinį uždavinį išspręsti jam yra numaćiusi Fortūna? Ar galėjo šis jaunas žmogus turėti tokius įsitikinimus ir romėnų politinių aktualijų išvalgą, kuri sąlygotų jo sugebėjimą praktiniuose veiksmuose suderinti priešingybes: aristokratišką konservatizmą, ginant tradicinę valstybės sanklodą ir demokratišką liberalizmą, įgyvendinant reformas? Negalima teigti, kad devyniolikmečio Oktavijaus charakteryje nebuvo įskiepyti aristokratiniai pradai ir jis nebuvo įvestas į politikos labirintus. Žinoma, kad jaunuolis buvo pakankamai išprusęs. Dar vaikystėje Oktavijų mokė graikų filosofai Arijas ir Apolodaras. Būsimasis imperatorius neblogai orientavosi graikų poezijoje, žavėjosi senovės komedijomis.⁶⁷ Kaip mano I. Šifmanas, Julijus Cezaris turėjo pastebėti Oktavijaus gabumus, jo patikimumą ir lojalumą.⁶⁸ Matyt, bent jau Cezario reformatoriškų užmojų supratimas ir tapo Oktavijaus išūnijimo priežastimi, kurios ceremonija greičiausiai vyko 46 m. pr. Kr. vasarą, tuoj po Cezario pergalių Afrikoje.⁶⁹ O žvelgiant į Cezario testamentą turinį, kuriuo diktatorius savo išūniui paliko 3/4 turto⁷⁰, tikrai galima manyti, kad Cezaris Oktavijaus asmenyje buvo numatęs parengti sau įpėdinį. Nepaisant galimo Oktavijaus rengimo politinei karjerai, vis dėlto nėra pakankamo pagrindo teigti, kad Cezario mirties dieną jaunuolis buvo pasirengęs tęsti savo tėvo pradėtą valstybės reformavimo darbą. Visai tikėtina, kad tuomet, kai devyniolikmetis Oktavijus, būdamas Apolonijoje karinėje stovykloje sužinojo apie Cezario mirtį, būtent Cezario legionieriai uždegė jaunuolio sieloje ugnį kautis dėl palikimo ir atkeršyti

tėvo žudikams. Tik abejotina, ar pats Oktavijus tuo metu turėjo susikūręs "keršto planą", o juo labiau savąją valstybės reformavimo viziją. Tiesa, gyvenimo darbų ataskaitoje *Dieviškojo Augusto darbai* ⁷¹ Oktavianas triumfališkai pareiškia, kad į Romą jis vyko "<...> išvaduoti valstybės, kenčiančios vienos partijos priespaudą". ⁷² Kitas tikslas, tai kerštas už tėvo nužudymą. ⁷³ Bet tai ne jaunuolio išpažinimai, o 76-rių metų imperatoriaus senolio gyvenimo kelio ir prasmės apmąstymai. Kai Oktavijus po tėvo mirties, pasivadinęs Gajumi Juliju Cezariu Oktavianu, tik sargybos lydimas atvyksta į Romą, matyt, šis jaunuolis yra nuoširdus, aiškindamas, kad vienintelis jo tikslas - priimti tėvo palikimą ir tesėti Cezario pažadus padalinti dalį turto paprastiesiems romėnams ir kariams. ⁷⁴ Iš asmeninių lėšų ir gautų už parduotą motinos ir patėvio turtą, jis kiek tik įstengia dalija plebėjams tuos Cezario žadėtus 300 sestercijų ir tuo, aišku, pelno minios pasitikėjimą bei politines simpatijas. ⁷⁵ Cezario karių parama ir jaunuolio atkaklumas pasiekia apogėjų, kai legionų lydimas Oktavianas įžengia į Romą ir priverčia Senatą paspartinti kiek ankščiau jam pažadėto konsulo titulo suteikimą. Būdamas dvidešimties metų, t. y. 43 m. pr. Kr. rugpjūčio 19 dieną Oktavianas pradeda eiti konsulo pareigas. Tik dabar jis įgyja galimybę visiškai tesėti tėvo pažadus. Būdamas konsulu, Oktavianas pradeda tėvo žudikų teisminį persekiojimą. Cezario šalininkams paskelbiama rehabilitacija. ⁷⁶ Galima galvoti, kad būtent dabar, Oktavianui einant konsulo pareigas, jaunuolio galvoje formuojasi mintis apie reikšmingesnius dalykus, apie valstybės gelbėjimą. Oktavianas per kelis mėnesius spėjo daug patirti, spėjo pajusti, į kokią politinę mėsmaį papuolė. Vien santykiai su iškiliuoju Ciceronu daug ką pasako. P. Grimalis pritaria versijai, pagal kurią Oktavianas siūlęs Ciceronui kartu būti išrinktais kolegomis konsulais. Ir kas įdomiausia, Oktavianas planavęs patikėti patyrusiam Ciceronui tvarkyti sudėtingus valstybės reikalus, o pats ketino užsiimti tik pažadų kariams veteranams tesėjimu. ⁷⁷ Tačiau, įtakingasis senatorius elgiasi nedžentelmeniškai. Oktavianą pasiekia Cicerono išsakyta frazė, kad Cezario įpėdinį reikėtų pamaloninti ir "pakelti į dausas". O tai reiškė Oktaviano fizinį likvidavimą. ⁷⁸ Mintis apie "kovą prieš Senato partiją", matyt, subręsta Romoje betarpiškai bendraujant su senatoriais ir ima kamuoti Oktavianą vis įkyriau. Oktavianas turi pagrindo įtarti, jog Senato partija, susidoro-

jusi su valstybės priešu cezariėčiu Marku Antonijumi, gali eliminuoti ir jį patį.⁷⁹ Oktaviano nuoskaudos dėl Senato veiksmų neabejotinai sustiprėja, kai po trumpalaikės pergalės prieš Antonijaus kariuomenę, kur Oktavianas Senato pusėje suvaidino ryškų vaidmenį, didžiausi laurai atitenka ne jam, o Sekstui Pompėjui, Markui Brutui ir kitiems pompėjininkams, tarp jų ir Cezario žudynių organizatoriams. Taigi, tapęs konsulu, Oktavianas vargu ar turėjo iliuzijų, kad senatoriai su juo ateityje elgsis garbingai. Gali būti, kad du motyvai – psichologinis nerimas dėl gyvybės ir konsulą įpareigojančios priedermės rūpintis valstybe, paskatina Oktavianą ieškoti patikimesnių sąjungininkų. Jis suvokia, kad norint pratęsti tėvo pradėtą valstybės reformavimo darbą, reikia disponuoti valdžia Senato atžvilgiu ir visoje valstybėje. Turint omenyje Oktaviano norą paprasčiausiai išsaugoti savo gyvybę, taip pat įvertinant jo polėkį tęsti valstybės reformas, galima nesudėtingai paaiškinti netikėtą jaunojo konsulo suartėjimą su Marku Antonijumi ir kitu cezariėčiu Marku Emilijumi Lepidu bei naujos politinės koalicijos susidarymą. Tai įvyko 43 m. pr. Kr. lapkritį. Viešai buvo paskelbta, jog trijulė sudarė komisiją valstybei sutvarkyti su penkerių metų įgaliojimais. Neribotos komisijos teisės tų pačių metų gruodžio mėnesį netgi buvo oficialiai įformintos įstatymu.⁸⁰ Kaip pažymi P. Grimalis, šio “keršytojų susivienijimu” pavadinto triumvirato pagrindinis devizas buvo keršto akcijos už Cezario mirtį.⁸¹

Su antrojo triumvirato veikla yra siejamas juodžiausias imperatoriaus Augusto biografijos puslapis. Triumvirai nedelsiant sudaro likviduojamųjų pompėjininkų sąrašus, į kuriuos tarp pirmųjų patenka ir Ciceronas. Yra nemažai istoriografinių duomenų, kad svarstant Cicerono klausimą, Oktavianas ir Lepidas buvo prieš oratoriaus nužudymą. Ir tik Antonijui nenusileidžiant, pastarojo mirtinas priešas buvo pasmerktas.⁸² Sunku pasakyti, kaip triumvirai ginčijosi dėl Cicerono likimo. Bet pažymėtina tai, kad ne Oktaviano iniciatyva buvo pasirašytas nuosprendis Ciceronui.

Ir vis dėlto jokie argumentai nepateisintų Oktaviano dalyvavimo masinėse proskripcijose, jei toliau paaiškėtų, kad Oktavianui valdžia buvo reikalinga kaip priemonė viešpatauti. Ir tikrai, amžininkų akyse demonstruodamas, kad išgyvena dėl tautos ir valstybės likimo, jis pamažu visų romėnų akyse ima reabilituoti save ir netgi didinti autoritetą. 36 m. pr. Kr. po pergalės prieš Seksto Pom-

pėjaus kariuomenę grįžęs į Romą, Oktavianas piliečių sueigoje skelbia apie pilietinių karų pabaigą, sudegina išlikusius pilietinių karų laikotarpio dokumentus, kurie galėtų tarnauti įkalčiais naujoms proskripcijoms.⁸³ Jis iškart imasi būtinų priemonių prieš plėšikavimus, vykdo akcijas, kurios garantuoja piliečių ramybę.⁸⁴ Kaip matome, pergalė prieš Senato partiją - pompėjininkus neaptemdo jaunojo nugalėtojo galvos. Oktavianas suinteresuotas taikinga padėtimi valstybėje. Tai reiškia, kad Oktaviano sieloje ieško sutarimo du tarpusavyje konfrontuojantys pradai: demokrato ir aristokrato dvasia.

Ilgainiui Oktavianas lieka vienas iš visų trijų triumvirų. Eliminuojamas ir Lepidas, ir Antonijus. Ar Oktaviano veiksmuose nebuvo kokių nors požymių, įrodančių, kad jis, norėdamas tapti visagaliu diktatoriumi, piktybiškai išstūmė konkurentus? Apie triumvirų santykių evoliuciją yra daug istorinių duomenų. Lepido vaidmuo nebuvo ypač ryškus. Didžiausios peripetijos vyko tarp Oktaviano ir Antonijaus. Jų santykiuose atkreiptinas dėmesys į vieną regis, principinę aplinkybę. Į Oktaviano rankas pateko Antonijaus testamentas, kuriame Antonijus paskelbė Cezarioną, Egipto karalienės Kleopatros sūnų, tikruoju Cezario sūnumi ir pastarajam bei kitiems Kleopatros vaikams patikėjo dideles pinigų sumas.⁸⁵ Tai buvo ne šiaip sau akibrokštas Oktaviano, Cezario išsūnio, atžvilgiu. Kas laukė Oktaviano, o kartu ir romėnų valstybės bei Cezario įpėdinio, jei pasirodytų dar vienas teisėtas pretendentas į aukščiausią valdžią imperijoje, bet ne romėnas, o egiptietis? Juk tai reišktų naujo kovos raundo dėl aukščiausio valdžios posto galimybę, ir galų gale pavojų Romai - pasaulio centrui. Oktavianas elgiasi diplomatiškai. Jis tiesmukai nepuola Antonijaus. Bet tai, ką jis daro, romėnų akyse turėjo atrodyti garbingu dalyku. Oktavianas paskelbia karą Egipto karalienei Kleopatrai su tuo pretekstu, kad ši pretenduoja į tas provincijas, kurios priklauso romėnų tautai.⁸⁶ Oktavianas ne kerštauja buvusiam kolegai triumvirui. Jis gina Romos valstybę ir jos teritorijas. Siekdamas tautos akyse legalizuoti karą prieš Antonijų ir Kleopatrą, Oktavianas panaudoja teisiškai nepriekaištingą, o kartu propagandiniu požiūriu įtaigią priemonę. Per 500 tūkst. Romos piliečių Italijoje, Ispanijoje, Sicilijoje, Sardinijoje jam prisiekia ištikimybę. Tokią paramą Oktavianas pateikia kaip jo patvirtinimą vyriausiuoju vadu šventame kare prieš Egiptą.

tą.⁸⁷ Istorikai linkę galvoti, jog tai buvo farsas. O kodėl nepatikėjus, kad tai buvo Oktaviano charakterio apraiška, jo aristokratiškos sielos demokratiškas noras užsitikrinti liaudies palaiminimą kare prieš Egiptą?

Oktaviano pergalė prieš Antonijaus ir Kleopatros kariuomenę prie Akciumo 31 m. pr. Kr. rugsėjo 2 d. buvo masiškai pagerbiama.⁸⁸ 29 m. pr. Kr. jis grįžta į Romą ir čia tris dienas švenčia triumfą. Nugalėtoji demonstruojama neregėta pagarba. Jo vardas greta dievų vardų skamba sakralinėse giesmėse. Jo įžengimo į Romą diena skelbiama švente visiems laikams. Ir šis įvairialypis Oktaviano nuopelnų pagerbimas turi vieną bendrą vardiklį, - tai taika.⁸⁹ Oficiali versija tokia: valstybė išgelbėta nuo mirtino pavojaus, nes Kleopatra ketino užgrobti Romą ir nugriauti Kapitolijų, o Sekstas Pompėjas norėjo padaryti visus romėnus vergais.⁹⁰ Prabėgus keleriems Oktaviano valdymo dešimtmečiams, 9 m. pr. Kr. Marso lauke iššventinamas taikos altorius. Būtent taikos užtikrinimas tampa svarbiausia Romos visuomenės padėkos Oktavianui priežastimi.⁹¹ Oktavianas nelenkė galvoti, kad atsirado kažkokia nauja tvarka. Jis mano, kad yra atstatyta tai, kas pilietinių karų metu buvo sugriauta. Vėl veikia įstatymai, teismai turi autoritetą, Senatas yra gerbiamas.⁹² Pats Oktavianas kategoriškai pasipriešina tam, kad jį paskelbtų Romulu, t. y. naujuoju Romos įkūrėju ir valdovu. Jis ypač vengia įtarinėjimų dėl siekių būti karaliumi.⁹³ Oktavianas ryžtingai atsisako diktatūros ir cenzoriaus pareigų iki mirties. Oktavianas linkęs pabrėžti, kad valstybės vairą jis perdavė senatui ir tautai, o jo neribota valdžia grindžiama tuo, kad jo autoritetas esą didesnis nei kitų, kai tuo tarpu savo įgaliojimais jis prilygsta kitiems kolegoms.⁹⁴ Žinoma, Oktaviano faktinė politinė galia sudaro pagrindą įtarinėti, kad juo veiksmuose yra vaidybos elementas. Tačiau po liūdno Cezario pamokos, Oktavianas aiškiai supranta, kad nevalia duoti net menkiausio preteksto įtarinėjimams noru pažeminti Senatą ir senatorius. Šia prasme Oktaviano veiksmai objektyviai determinuoti. Jis tiesiog įpareigojamas formuoti romėnų valstybės tradicijas gerbiančio kilnaus valdovo paveikslą. Į Oktaviano politinį vaidmenį valstybėje galima pažiūrėti kaip į tam tikrą funkciją, kurią jis privalėjo atlikti netgi prieš savo valią. Apie jo politinio vaidmens funkcinį charakterį, regis, vaizdžiai byloja Augusto vardas. Taip pavadinti Oktavianą pasiūlyta 27 m. pr. Kr. sausio 16 d. Nuo šiol Oktavianas tampa Impera-

toriumi Cezariu Augustu, dieviškojo Julijaus sūnumi. Šį vardą į lietuvių kalbą, ko gero, būtų tiksliausiai versti žodžiu *Geradėjas*, gėrių skleidėjas, augintojas. (lotyniškai “augeo” - auginti, “augur” - žynio titulas)⁹⁵ Šis vardas adresuojamas Oktaviano asmenybei. Savo ruožtu pats vardas jo nešiotoją įpareigojo “tuos gėrius auginti”, pateisinti vardo skambesį.

Apie Augusto ištikimybę romėnų valstybės tradicijoms ir reikalavimams, kurie buvo įkomponuoti jų prigimtinės teisės sampratoje, patvirtina tam tikros nuostatos, kurių jis savo politinėje veikloje besąlygiškai laikėsi. Visų pirma paminėtinas Augusto atsargumas, suteikinant Romos pilietybę. Šioje srityje jis pasižymėjo ypatingu taupumu. Netgi savo žmonos ir įsūnio Tiberijaus prašymams-protekcijoms jis liko kurčias.⁹⁶ Augustas nekartoja tos principinės klaidos, kurią padarė jo pirmtakas Cezaris.

Kolegiški santykiai klostėsi tarp Augusto ir kitų senatorių. Negalima sakyti, kad senatoriai aklai visur sutikdavo su princepsu nuomone. Buvo ir taip, kad šie išdrįsdavo kritikuoti aukščiausią valstybės autoritetą.⁹⁷ Augustas iš tiesų siekė išsaugoti savo įtaką senatoriams. Bet ir šioje srityje jo veiksmai, radikaliam skyrėsi nuo Cezario metodų. Cezaris, kaip minėta, siekė į Senatą pritraukti kuo daugiau sau palankių žmonių, visai nesirūpindamas jų kilmingumu. Tuo tarpu Augustas stengiasi jau esamus senatorius “padaryti sau palankiais”, reikalaudamas iš jų savo veiksmuose būti vertais garbingo senatoriaus vardo. 29, 18 ir 12-11 m. pr. Kr. jis organizuoja Senato valymo kompanijas. Be abejo, tokiu būdu Augustas senatorius įbaugindavo. Bet svarbiausias senatoriaus pašalinimo iš Senato kriterijus buvo pastarojo gyvenimo būdas, prieštaraujantis padorumui.⁹⁸ Taigi Augustas ne menkino senatoriaus vardo, bet priešingai kėlė jam griežtus, romėnų tradicijas atitinkančius, reikalavimus ir senatoriai už tai neturėjo moralinės teisės jo kaltinti.

Nepaisant to, kad Augustui teko susidoroti ir su ryškiu populiarių vadu bei kolega triumviru Marku Antonijumi, savo kaip visos tautos interesų gynėjo misijos jis nepamiršo. Ši demokratinės politikos žymė taip pat tapo aukščiausios valstybės magistratūros funkcija. Augustas privalėjo rūpintis visais socialiniais luomais netgi prieš savo valią. Tautos akyse jam reikėjo įrodyti, jog Cezario reformatoriška politika nepamiršta. Augustas padidina patricijų šeimų skaičių, dosniai suteikdamas patricijų vardą

senoms plebėjų giminėms.⁹⁹ Jis, kaip žemesniojo rango aristokratija, rūpinasi raitelių luomu, iš kurio ir pats yra kilęs. Tarp raitelių ir imperatoriaus klesti taika ir sutarimas.¹⁰⁰ Augustas dėmesingas plebsui. Šio luomo naudai jis vykdo dažnas duonos dalijimo kampanijas, organizuoja masinius teatralizuotus reginius.¹⁰¹ Tik vergų atžvilgiu Augustas nejaučia sentimentų. Specialių įstatymų dėka jis numato daug kliūčių, trukdančių vergų išlaisvinimą.¹⁰²

Romėnų pilietinių karų, vykusių pirmajame amžiuje pr. Kr. pabaiga sutapo su imperatoriaus Augusto valdymo eros pradžia. Šios ilgai lauktos taikos pasiekimo priežastį, regis, tiksliai įvardija I. Š. Šifmanas: "Saliustijaus ir Cicerono pažiūros atspindėjo amžiaus idėjas. Būtent jų programą įgyvendino Gajus Oktavijus Furinas - būsimasis imperatorius Cezaris Augustas".¹⁰³ Iš tiesų Augustas sutaikė tautą. Bet tai jam pavyko visų pirma ne todėl, kad jį rėmė Cezario legionai. Tai jam pavyko todėl, kad jis, sukurdamas istorinio precedento neturėjusią princepsio instituciją, įgyvendino romėnų nacijos lūkestį - patikėti aukščiausiąją valdžią tautos ir valstybės gelbėtojui. De facto Augustas tapo Cicerono legendos apie Scipioną Afrikietį Jaunesnįjį įkūnytoju. Jis kartu praskleidė mistinę uždangą, su kuria Ciceronas buvo apgaubęs Romėnų tautos ir valstybės gelbėtoją. Pasirodė, kad dieviškasis Scipionas Afrikietis Jaunesnysis, - tai visuomenės veikėjas, kuris kartu ir demokratas, ir aristokratas, kuris visa savo demokratiška esybe išgyvena dėl tautos ir kuris su prideramu aristokratišku profesionalumu bei pasiaukojimu vykdo savo politines pirmojo senatoriaus funkcijas. Būtent nuo Augusto laikų Europos tautų sąmonėje įsitvirtino mintis, jog visą visuomenę galima surikiuoti į tam tikrą hierarchiją, kurios dėka yra galimas taikingas ir klestintis žmonių sambūvis. Galima sakyti, kad mūsų dienos pasaulio civilizuotų kraštų politinėje sąmonėje išsiskinęs tikėjimas, jog valstybė, jos valdžia ir aukščiausias valstybės pareigūnas, - tai visos nacijos tarnai ir interesų gynėjai, yra tos tolimos romėnų gyvenimo patirties atšvaitas.

Išvados

1. Cicerono prigimtinės teisės sampratos analizė rodo, kad romėnų teisinėje sąmonėje buvo įsitvirtinusi hierarchinė socialinės-politinės sistemos, paremtos nuopelnų valstybei kriterijumi, idėja. Šią hierarchiją vainikavo idealaus tautos ir valstybės tarno, kuriam Ciceronas veikale *Apie respubliką* suteikė Scipiono Afrikiečio Jaunesniojo vardą, viziją. Hierarchinė romėnų valstybės socialinė-politinė sistema kartu reiškė, kad jos sąrangoje yra įtvirtinami trys politinės sistemos pagrindai: demokratinis, aristokratinis ir monarchinis.

2. Optimatų ir populiarių politinės programos, kurias daugiau ar mažiau autentiškai savo kūrinuose atspindėjo Ciceronas bei Saliustijus, buvo vieningos tuo atžvilgiu, kad jos pripažino visų trijų politinės sistemos pagrindų - demokratinio, aristokratinio ir monarchinio - galimybę romėnų valstybės politinėje praktikoje. Populiariai buvo priešiški optimatams tuo atžvilgiu, kad jie, anot Saliustijaus, kritiškai žiūrėjo į konkrečių istorinių personalijų - Cicerono ir jo aplinkos - pastangas bet kuria kaina išsaugoti savo socialines-ekonomines privilegijas. Optimatai buvo priešiški populiarams todėl, kad, anot Cicerono, kėsindamiesi į jo ir kitų kolegų senatorių socialinę-politinę padėtį, populiariai siekė sugriauti politinę romėnų valstybės politinę sistemą, paremtą dominuojančia Senato funkcija.

3. Nepažeisdamas romėnų teisinės sąmonės nekvestionuojamų prioritetų, populiarių ir optimatų politines programas savo politinėje karjeroje įgyvendino imperatorius Augustas. Tai jam pavyko padaryti romėnų valstybės organizacijoje įsteigiant princepsso instituciją, kurios paskirtis tapo rūpintis visų Romos piliečių ir socialinių luomų interesų tenkinimu bei taikingu sambūviu.

4. Aukščiausio valstybės pareigūno, - Geradėjo (Augusto) įvaizdis, kurį suformavo imperatorius Gajus Julijus Cezaris Oktavianas gyvuoja ir šių dienų masinėje politinėje sąmonėje, garbinančioje karaliaus, imperatoriaus ar prezidento politiškai pakylėtą ir tautai tarnaujantį titulą. Šiuo atžvilgiu romėnų valstybės principato politinės sistemos sukūrimas buvo istoriškai pozityvus romėnų valstybės raidos padarinsys.

PASTABOS IR NUORODOS

¹ Sabine G. H. Thorson L. T. *Politinių teorijų istorija*. - Vilnius: Pradai, 1995.

²Žr.: Ibid. - P. 195.

³ Iki pat Naujųjų laikų, t. y. iki XIX a. profesionalioje teisėje prigimtinės teisės vaidmeniu neabejojo niekas. Prigimtinės teisės kritika išpopuliarėjo pastarajame šimtmetyje. Nepaisant to, vis dėlto pozityvioje teisėje, tarkim, *Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje* filosofinis žmogaus teisių pagrindo klausimas, galima sakyti, buvo paliktas atviras. Žr. *Žmogaus teisės Lietuvoje*. Lomanienė Nijolė. *Žmogaus teisės: Idėjos istorija*. - Vilnius: - P. - 19.

⁴Ciceron Mark Tulij. *Dialogi o gosudarstvė. O zakonach*. - Moskva: Lodomir - Nauki, 1994. - S. 98.

⁵Cicronis M. Tulli. *De legibus libri tres*. Leipzig: Druck und verlag von Teubner, 1879. - P.39-40.

⁶ Kad Cicero teisėse pažiūrose teisės universalijos vaidmenį atlieka teisingumo sąvoka, pastebi ir kiti jo teorinių darbų tyrinėtojai. Žr.: Leonas Petras. *Teisės filosofijos istorija*. - Vilnius: Mintis, 1995. - P. 107; Utčenko S. A. *Ciceron I ego vremia*. - Moskva: Misl, 1988. - S. 221.

⁷ Ciceron M. T. *Op. cit.* - P. 98.

⁸Žr.: Ibid. - P. 98.

⁹Žr.: Asmus Valentin Ferdinandovič. *Antičnaja filosofija*. Moskva: Visšaja škola, 1979. - P. 481.

¹⁰Žr.: Ibid. - S. 479.

¹¹Žr.: Ibid. - P.480.

¹²Žr.: Ibid. - P. 480.

¹³ Ciceron M. T. *Op. cit.* - S. 94-95.

¹⁴Žr.: Asmus V. F. *Op. cit.* - S. 479.

¹⁵Žr.: Ibid. - S. 467.

¹⁶Žr.: Ibid. - S. 480.

¹⁷Hėgelis Georgas. *Istorijos filosofija*. Vilnius: Mintis, 1990, - P.307.

¹⁸Žr.: Ibid. - P.311.

¹⁹Žr.: Asmus V.F. *Op. cit.* - S.491.

²⁰Viduramžių krikščioniškoje-katalikiškoje prigimtinės teisės doktrinoje teisės universalijos vaidmenį atlieka *Visuotino gėrio* sąvoka (Žr.: Aquin Thom. *Treatise on Law.(Summa Theologica, Questions)*. A Gateway Edition. Requesy Gateway. - P. 6) Ši universalija yra adresuojama visoms protaujančioms būtybėms, kurios priima katalikų tikėjimą. Tai rodo, kad Visuotino gėrio idėja yra moralinė kategorija, tuo tarpu, kai teisingumo idėją galima laikyti socialine kategorija. Atsižvelgiant į teisingumo ir Visuotino gėrio idėjų principinį skirtumą, galima teigti, kad iš esmės turi skirtis ir romėniškoji Cicero laikų bei viduramžių-katalikiškoji prigimtinės teisės paradigma.

²¹Žr.: Ciceron M. T. *Op. cit.* - S. 142.

²²Žr.: Ibid. - S. 142.

²³Žr.: Ibid. - S. 143.

²⁴ Mommsen Teodor. *Istorija Rima*. Sankt peterburg: Lenizdat, 1993. - S. 42-43.

²⁵Žr.: Ciceron M. T. *Op. cit.* - S. 139-140.

²⁶Žr.: Ibid. - S. 140-141.

²⁷Žr.: Ibid. -S. 141.

²⁸Žr.: Ibid. - S. 82-83.

²⁹Žr.: Ibid. - S. 83.

³⁰ Ciceron Mark Tulij. *Rėči*. Moskva: Izd. akad. nauk. SSSR, 1962. - Antra knyga, S. 136.

³¹Žr.: Ibid. - S. 136.

³² Ibid. - S. 136-137.

³³Žr.: Ibid. -S. 137.

³⁴ Saliustij Gaj Krisp. *Sočinenija*. Moskva: Nayka, 1981. - S. 9.

³⁵Žr.: Ibid. - S. 127.

³⁶Žr.: Ibid. S. 9.

³⁷Žr.: Ibid. - P. 144.

³⁸Žr.: Grimal Pjer. *Ciceron*. Moskva: Molodaja gvardija, 1991. - S. 203-204.

³⁹Žr.: Saliustij G. K. *Op. Cit.* - S. 129.

⁴⁰Žr.: Ibid. - C. 130.

⁴¹Žr.: Gorenštein V. O. *Priloženija*. Kn.: Saliustij G. K. *Op. cit.* - S. 149.

⁴²Žr.: Saliustij. G. K. *Op. cit.* - S.133.

⁴³Žr.: Ibid. - S.134.

⁴⁴Žr.: Ibid.-S.139.

⁴⁵Žr.: Ibid. - S. 140.

⁴⁶Žr.: Ibid. - S. 131.

⁴⁷Žr.: Ibid. - S. 131

⁴⁸Žr.: Mommsen T. *Op. cit.* - S.196.

⁴⁹Žr.: Ibid. - S. 208.

⁵⁰Žr.: Ibid. - S. 203-204.

⁵¹Žr.: Saliustij G. K. *Op. cit.* - S. 28-31.

⁵² Mommsen T. *Op. cit.* - S. 204.

⁵³Žr.: Ibid. - S. 208.

⁵⁴Žr.: Utčenka S. L. *Op. cit.* -P. 53.

⁵⁵Žr.: Mommsen T. *Op. cit.* - S. 203.

⁵⁶Žr.: Ibid. - S. 226.

⁵⁷Žr.: Ibid. - S. 226.

⁵⁸Žr.: Grimal P. *Op. cit.* - S. 343-350.

⁵⁹Žr. Mommsen T. *Op. cit.* - S. 229.

⁶⁰Žr.: Ibid. - S. 239.

⁶¹Žr.: Utčenka S. L. *Op. cit.* - S. 264.

⁶²Žr.: Mommsen T. *Op. cit.* - S. 204-205.

⁶³Žr.: Utčenka S. L. *Op. cit.* - P. 283-284.

⁶⁴Žr.: Ibid. - P. 284.

⁶⁵Žr.: Kuziščina V. I. (vyr. redaktorius) *Istorija drevnego Rima*. Moskva: Visšaja škola, 1981. - S. 177.

⁶⁶Žr.: Šifman I. Š. *Op. cit.* - S. 27.

⁶⁷Žr.: Ibid. - S. 11.

⁶⁸Žr.: Ibid. - S. 14.

⁶⁹Žr.: Ibid. - S. 13.

⁷⁰Žr.: Ibid. - S. 32.

⁷¹ Rašytinis tekstas *Dieviškojo Augusto Darbai* 1555 m. rastas Ankaroje ant mečetės sienų. Vertimo į graikų kalbą fragmentai rasti Apolonijoje (Mažojo Azija).

- ⁷²Žr.: Ibid. - S. 189.
⁷³Žr.: Ibid. - S. 189.
⁷⁴Žr.: Ibid. - S. 36.
⁷⁵Žr.: Ibid. - S. 39.
⁷⁶Žr.: Ibid. - S. 59.
⁷⁷Žr.: Grimal P. *Op. cit.* - S. 474.
⁷⁸Žr.: ibid. - S.55.
⁷⁹Žr.: Šifman I. Š. *Op. cit.* - S. 53.
⁸⁰Žr.: Ibid. - S. 61.
⁸¹Žr.: Grimal P. *Op. cit.* - S. 481.
⁸²Žr.: Ibid. - S. 485-486.
⁸³Žr.: Šifman I. Š. *Op. cit.* - S. 78.
⁸⁴Žr.: Ibid. - S. 78.
⁸⁵Žr.: Ibid. - S. 83.
⁸⁶Žr.: Ibid. - S. 83.
⁸⁷Žr.: Ibid. - S. 84.
⁸⁸Žr.: Ibid. - S. 87.
⁸⁹Žr.: Ibid. - S. 94-95, 104.
⁹⁰Žr.: Ibid. - S. 95.
⁹¹Žr.: Ibid. - S. 104.
⁹²Žr.: Ibid. - S. 95.
⁹³Žr.: Ibid. - S. 95.
⁹⁴Žr.: Ibid. - S. 96.
⁹⁵Žr.: Ibid. - S. 97-98.
⁹⁶Žr.: Ibid - S. 105.
⁹⁷Žr.: Ibid. - S. 106.
⁹⁸Žr.: Ibid. - S 106.
⁹⁹Žr.: Ibid. - S. 107.
¹⁰⁰Žr.: Ibid. - S. 110.
¹⁰¹Žr.: Ibid. - S. 110-112.
¹⁰²Žr.: Ibid. - S. 112-113.
¹⁰³Žr.: Ibid. - S. 25.

*Summary***CICERO'S CONCEPT OF NATURAL LAW AND
THE POLITICAL SYSTEM OF THE PRINCIPATE
OF THE ROMAN STATE**

In this short study, the author, save using Cicero's concept of the Natural Law, tries to delve inside the determinants concerning the birth of the political system of the principate of the Roman State. Cicero's ideas help figuring out that, owing to the consolidation of aristocratic and democratic rudiments in the structure of Roman state sparked by given historical constellations, a specifically Roman legal concept of justice and natural law is formed. Forced by its influence as if programmed, the republican political system evolves in the direction of the model of Principate. In this study an effort is opened to authenticate that emperor Augustus obeys to the demands of both political forces (populars and optimates) but in the process of implementing this given "programme". Therefore, the study contends that in the outcome the emperor conciliates the objectives of the political forces (which are controversial) and erects such an institution of supreme authority which, in addition to becoming an instrument that consolidates the society, in the forthcoming history of the Roman state serves as a progressive element.

Cicero's Concept of Natural Law determines that democratic, aristocratic and monarchical status was integrated into the legal consciousness of the Romans. Save using Cicero's concept of natural law, subsequent analysis of the political programmes of the optimates (aristocratic party) and the populars (democratic party) revealed that on the eve of Caesars dictatorship the Roman society at large was ready to vote for a monarchy-type of government based upon the pattern of the political system of principate. It was determined in this way that the principate of Emperor Augustus had emerged in a regular manner. The latter conclusion enables us to solve the endless historiographical discussions related to the origin of Augustus' principate in favor of those who support the defenders of a teleological point of view.